

ئىستاتىكاي زمانى شيعرى له

ديوانى (نهوحى) دا

اميد رحيم شمس الدين¹ - محمد مجيد عبدالله²

¹بهشى زمانى كوردى، كۆليژى زمان و زانسته
مرۆقايه تيبهكان، زانكۆى گهرميان، خانهقين، عيراق.

²بهشى زمانى كوردى، كۆليژى پهروهدهى
بنه رت، زانكۆى گهرميان، كه لار، ههرىمى
كوردستان، عيراق.

پوخته :

ئهم تويزينه وهيه به ناونيشانى "ئىستاتىكاي زمانى شيعرى له ديوانى (نهوحى) دا"، ههولدانىكه بۆ تيشك خستنه سهر زمانى شيعرى به گشتى و لايه نه ئىستاتىكايه كانى زمانى شيعرى (مه لا حه سه نى نهوحى زهنگه نه) به تايبه تى، كه تا ئه مرۆ به پى پى پى ئاوپى لینه دراوه ته وه و شاعيرى كه م ناسراوى ئه ده بياتى كوردى به، له م باره وه زۆرتر باس له پىكهاتهى زمانى شيعرى نهوحى كراوه له روى ريزمانى به وه، كه ههردو ئاستى وشه سازى و رسته سازى له خۆده گريت.

بۆ زياتر وردبونه وه و دهستنيشان كوردنى ئىستاتىكاي زمانى شيعرى شاعير په نا براوه ته به ر شيكرده وهى ئاستى وشه سازى شيعره كان، كه چهند لايه نىك له خۆده گريت وهكو: به كارهيئانى وشهى بيانى، دروستكردنى وشهى نوئى، به كارهيئانى وشهى زاره كانى تيرى زمانى كوردى، به كارهيئانى وشهى ساده يى ناو خه لك، تىكدانى رۆنانى به ربلأوى وشه، كرتاندن. له لايه كيتره وه له ئاستى رسته سازيدا شيكرده وه كان چهند لايه نىك ده گرنه وه له وانه: پيشخستن و دواخستن، كه دواخستن (بكه ر) و پيشخستن (كردار) و (به ركار) و (هاوه لئاو)، پيشخستن و دواخستن ته واوكه رى ناراسته وخۆ و هاوه لكار. ههروه ها كرتاندن وهكو كرتاندنى (بكه ر و كار و به ركار) و كرتاندنى نيهاد، كرتاندنى ئامراز له خۆده گريت.

به م شيوه به له رىگه ي نمونه ي دهقه شيعرى به كانى شاعيره وه به شيوه به كى پراكتىكى لايه نى ئىستاتىكى و ئاستى ئىستاتىكاي زمانى شيعرى نهوحى دهستنيشان كراوه و خراوه ته رۆ.

كليبه وشه كان : زمانى شيعر، لادان، ئىستاتىكاي زمان، كرتاندن.

Article Info:

DOI: 10.26750/Vol(10).No(4).Paper26

Received: 04-Sep-2022

Accepted: 7-Nov-2022

Published: 29-Dec-2023

Corresponding Author's E-mail:

omed.rahem@garmian.edu.krd

muhamadmajed4685@gmail.com

This work is licensed under CC-BY-NC-ND 4.0

Copyright©2023 Journal of University of Raparin.

پیشهکی :

زمان به شیوهیهکی ئاسایی هۆکاریکی گرنگی په یوهندی و لیک تیگه یشتنه، به لام زمانی شاعر، دیاردهیهکی ته و او ئالۆزه و شاعیر به زمانیک دهوئ که زمانی ئیستاتیکا و هه لچونه و جیا به له زمانی ئاخوتن، چونکه شاعیر وشهکان ئاویتته دهکات به سۆز و خهیاڵ و ئەندیشهی خۆیی و سروشتیکی تازهیان پێ ده بخشیت، که جگه له ده برپینی مانا بنجییه کهی خۆی، مانا و ده لاله تی نوئ له خۆده گرن و ئاماژه بۆ لایه نی نادیار و شاراو هه ده که ن، به جۆریکی گوزارشتیان لیده کات، که زۆر بایه خ به تیگه یشتنی گوینگر یان خۆینه ر نادا، به لکو به پیچه وانه وه زۆر جار روبه پوی کیشه و ئاسته نگیشهی ده کاته وه و توشی پامان و سه رسورمانی ده کات، ئەمه ش له ریگه ی تیکشکاندن و لادان له زمانی باو و دوباره بنیاتنانه وه ی له ئاستیکی هونه ری بالادا، بۆیه شاعر چه ند خولقینه ر و دامه زینه ری زمانیکی نوییه، هینده ش تیکشکینه ری ئەو زمانه یه، ئەم کاره ش له لایه که وه له خزمه تی زمانی شاعیردایه و جوانی ده به خشیت به ده قی ئەده بی و ده بیته هۆی سه رنجراکیشانی خۆینه ر، له لایه کی دیکه وه زمان له چه قبه ستن ده پاریزیت و ده بیته هۆی گه شه کردنی. زۆر به ی ره خنه گرانی ش زمان به گرنگترین پیکهاته ی شاعر داده نی، زۆر جاریش ده گوتری ت شاعر زمانه، چونکه ناوه ندی پیکه وه گونجاندن و کۆکه ره وه ی ره گه زه پیکهینه ره کانی شاعیره و هه مو ره گه زه کانی دیکه ی شاعیری له ده خولقینه ری ت.

بۆ ئەنجامدانی توژیینه وه که ش په نا براوه ته به ر به کاره یانی ری بازی (وه سفی شیکاری)، پیکهاته ی توژیینه وه که ش پۆلینکراوه به سه ر پیشه کییه ک و دو ته وه ری سه ره کیدا، ته وه ری یه که میان بۆ باسکردنی چه مک و پیناسه ی زمانی شاعیری و کاریگه ری لادانه له سه ر زمانی شاعیری. دوه میان، که به شی پراکتیکی لیکۆلینه وه که یه، باس له پیکهاته ی زمانی شاعیری نه وحی کراوه له روی ری زمانه وه، که هه ر دو ئاستی وشه سازی و پرسته سازی له خۆده گری ت و نمونه ی پیویستی له دیوانی (نه وحی) دا بۆ وه رگیراوه و به شیوه یه کی پراکتیکی ئاستی ئیستاتیکای زمانی شاعیری و توانا و ئەزمونی شاعیری ده ستنیشانکراوه و شیکراوه ته وه. له کۆتاییدا گرنگترین ئەنجامه کانه مان خستۆته رو له گه ل لیستی سه رچاوه کانه و پوخته ی توژیینه وه که به زمانی عه ره بی و ئینگلیزی.

ته وه ری یه که م: ئیستاتیکای زمانی شاعیری

۱- چه مک و پیناسه ی زمانی شاعیری:

زمان گرنگترین و سه ره کترین هۆکاری په یوه ندیکردنه، به بی بونی زمانیش پیشکه وتنی شارستانیه ت کاریکی ئەسته مه، چونکه ته نها له ریگه ی زمانه وه مرو ف ده توانیت بیرو بۆ چون و هه ست و سۆزی خۆی بۆ ده ره وه ده برپیت، ده برپینی بیر و هه ست و سۆزیش جگه له وه ی ئاسوده یی به مرو ف ده به خشیت، هۆکاریکه بۆ به یه کدا چونی هه مو ئەو هه ست و بیرو پرایانه له نیوان تاکه کانی کۆمه ل و پۆلی گرنگ ده گری له پیشکه وتنی مرو فایه تیدا. ئەمه ش وای له فه یله سوف و زانایانی بواری کۆمه لناسی و زمانه وانی کردوه، گرنگی تایبه ت به

زمان بدن و هەر یه که له روانگهی خۆیه وه شیکردنه وه بۆ چه مکی زمان بکن. له بواری ئەدهدا په یوه ندیی نیوان زمان و ئەدهب په یوه ندیی کی توندوتۆل و به یه کداچوه، هه رچه نده "زمان له چوارچیوهی جیهانی خۆیدا ئامرازی گه یه نهره، که چی له به ره می ئەده بیدا سه رچاوهی وروژان و جموجول و جولانی وردترین ههسته" (طه، ۲۰۱۵: ۱۰۲)، بۆیه به لای ره خنه گرانی ئەده به وه زمان بناغه ی دهقی ئەده بییه و هیچ دهقی کیش به بی زمان نایه ته ئاراهه، وهکو (رۆلان بارت) ده لیت: "ئەدهب جگه له زمان شتیکی دیکه نییه" (کوردۆ، ۲۰۰۶: ۷۳).

ئەده بییه ده بیته به دو لقه وه، که شاعر و په خشانه، زمان له په خشاندا زیاتر وهکو ئامراز به کارده هینریت، به لام له شاعیردا بایه خی زیاتره و ئامانجی کاری ئەده بییه و "ناوه ندی پیکه وه گونجاندن و کۆکه ره وهی ره گه زه پیکهینه ره کانی شاعیره. هیچ شاعیریکیش به بی بیرکردنه وهی زمان ناتوانیت بونی سه ره خویی خوی دیاریبکات، زمان بیرده کاته وه، ئەوجا شاعر ده خولقیت" (ره نجه در، ۲۰۱۴: ۲۰۱)، بۆیه زمان خاوه نی گرنگییه کی تاییه ته له دهقی ئەده بیدا به گشتی و له دهقی شاعیردا به تاییه تی یه کیکه له بنه ما سه ره کییه کانی پیکهاته ی شاعر و تاکه ریگهی گوزارشتکردنی ههست و سۆزی شاعیره و یه کیکه له هۆکاره کانی جوانی و کاریگهی گه وره ی هیه له بنیاتی شاعیردا، چونکه زمانی شاعیری بالا روخساریکی جوان و ناوه پۆکیکی به پیز به وینه ی شاعیری ده به خشی و موسیقا و ئاوازیکی خوش به تیکستی شاعیری ئەدات، به واتایه کی دیکه "زمانی شاعیری ئەو جوره زمانه یه، که شاعیر به هۆیه وه ره گه زه کانی دیکه ی شاعیری له ده خولقینیت، بۆیه زورجار خودی شاعر به زمان ناوده بریت و مه بهست له زمانی شاعیرییه، زورجاریش ده وتریت شاعر زمانه" (ئه حمه د، ۲۰۱۶: ۴۸). له لایه کی دیکه وه له ئەنجامی په یوه ندی و گونجاندن دهنگ و وشه و که ره سه ته کانیتری رسته وه، ئاوازیکی بزۆینه ره ده داته شاعیره که، ههروه ها "گه مه زمانیه کان و چۆنییه تی به کارهینانی زمان و دارشتنی رسته کان و هه لبژاردنی وشه کان ده بنه شیوازیکی کاریگه ر بۆ ئەوه ی ئەدیبه دهقیکی پر له داهینان و جوانی پیشکەش بکات" (مسته فا، ۲۰۱۹: ۷۴)، پته وی و جوانی زمانی شاعیریش، له "جوانی ئەو که ره سه ته وه دیت، که شاعیر ده ریده بریت" (ره نجه در، ۲۰۱۳: ۱۰۰)، جوانی ئەو که ره سه ته و وشانه ش په یوه سه ته به چۆنیته ی به کارهینانی زمان و هه لبژاردنی وشه ی گونجاو و چینی به شیوه یه کی هونه ری و داهینه رانه تاکو خوینه ر یان گوینگر چیژی لیوه ر بگریته و توشی سه رسامی بکات.

هه ندیک له ره خنه گرانیش پیمان وایه، که "زمانی شاعر، زمانی ده برینی ئیستاتیکا و هه لچونه، که هیژیکی کاریگه ر ده خولقینی بۆ بنیاتانی پردیک له نیوان شاعیر و خوینه ردا، که به هۆیه وه شاعیر ده توانیت ئەزمونی تاییه تی خویی به وپه ری به هیزی و کاریگه رییه وه بگه یه نیته خوینه ر" (عیزه دین، ۲۰۱۰: ۲۰۶). زۆربه ی بیروراکانیش له سه ره ئەوه کۆکن، که زمانی شاعیری هه رچه نده بنه ماکه ی هه ر زمانی قسه کردنی رۆژانه یه، به لام له به کارهیناندا جیاوازه و تاییه تمه ندی خوی هیه و دیارده یه کی ته واو ئالۆزه و وهکو ئاخاوتنی رۆژانه نییه، چونکه شاعیر پابه ندی یاسا ریزمانیه کان نابیت و به شیوه یه کی ئاسایی وشه و ده سه ته واژه کان ده رنا بریت، ههروه ها "ده برین له م زمانه دا چالاکی زیاتره و فراوانتره له و ده برینه ی له زمانی ئاساییه یه، چونکه جگه له ده برینی مانا بنجیه که ی خوی، ئاماژه بۆ لایه نی نادیار و شاره وه ش ده کات" (سایبر، ۲۰۰۶: ۲۸۶)، بۆیه ئەرکی ده برین له زمانی شاعیردا قورستر و جیاوازتره "چونکه هۆنیار خاوه ن بیریکی وردو هه ستیکی ناسکه،

هه‌وڵده‌دات ته‌له‌کانی سۆز و هزری په‌یام وهرگره‌که‌ی بیزوینیت، به‌شیوه‌یه‌ک جووره‌ شه‌یداییه‌ک به‌رامبه‌ر به‌شعیر لای خوینه‌ردروست بکات" (که‌لاری، ۲۰۱۱: ۵۷)، بو‌ئمه‌ش شاعیر ده‌بی جووره‌ زمانیکی پاراو و رازینراو له‌نیو ده‌برینی ده‌قه‌ شیعرییه‌که‌یدا به‌کاربه‌یتی، بو‌به‌خشینی کاریگه‌ری به‌ په‌یامی ده‌قه‌ شیعرییه‌که‌ی. که‌واته‌ شاعیر بو‌ئوه‌ی شیعره‌که‌ی زۆرتین کاریگه‌ری له‌سه‌ر گوینگر و خوینه‌ر هه‌بیت و به‌نه‌مری بمینیته‌وه، پینوسته "وشه له‌ واتا کۆنه‌کانی یان فره‌ه‌نگیه‌کانی رزگار بکات، تاوه‌کو گوینگر یان خوینه‌ر به‌سه‌ربه‌ستی وهریگریت و له‌گه‌ل خه‌یالی خویدا تیکه‌لی بکات، به‌ونیازه‌ی کاریگه‌ری ئیستاتیکی بمینیت، که‌ئمه‌ش ئامانجی ده‌قی شیعرییه‌، که‌واته به‌های ئیستاتیکی وشه له‌ شیعردا، ئه‌و واتایانه‌یه‌ که‌ شاعیر یان خوینه‌ر پیی ده‌به‌خشیت، نه‌ک واتا فره‌ه‌نگیه‌که‌ی" (حسین، ۲۰۰۸: ۹۱).

لیزه‌وه ده‌توانین بلین شاعیر ره‌ه‌ندیکی دیکه‌ ده‌دات به‌ زمان و مانا و ده‌لاله‌تی نوینان پیده‌به‌خشیت، بو‌ئوه‌ی وشه‌کان زۆرتین واتا هه‌لبگرن، ئمه‌ش له‌ ریگه‌ی ده‌رچون و تیکشکاندن زمانی ئاسایی و رزگارکردنی وشه و ده‌برینه‌کان له‌ تاک واتایی و مانا فره‌ه‌نگیه‌کانی. سه‌باره‌ت به‌ زمانی شیعیریش (فه‌رید زامدار) ده‌لایت: "زمانی شیعیر زمانیکی موته‌لق و سه‌ربه‌سته و خو‌ی به‌ کو‌ت و به‌نده‌کانی زمانی ئاسایی نابه‌ستیته‌وه، که‌ ده‌لین ئه‌فسونی زمان (سحر اللغة) مه‌به‌ستیان زمانی شیعره، هه‌ر ئه‌م خاسیه‌ته ئه‌فسوناوییه‌شه‌ زمانی شیعیر ده‌نوینیت و له‌ زمانی ئاساییدا نابینریت" (سابیر، ۲۰۰۶: ۲۹۳)، به‌لای (هیمداد حوسین) وه "زمان رۆحی ئه‌ده‌به، ده‌قی جوان هه‌میشه به‌ زمانه‌وه جوانه، له‌ داستانی گلگامیشه‌وه بگره‌ تا ده‌قه‌ کراوه‌کانی ئه‌مرو، هه‌رچه‌ند رۆژگار ده‌روا، به‌ هه‌مو پێوه‌ریکی ریبازه‌ ره‌خنه‌یه‌که‌نه‌وه، هه‌رگیز نه‌یان‌توانیوه‌ نکۆلی له‌ رۆلی زمان له‌ هاوکیشه‌ی داهیناندا بکه‌ن" (حوسین، ۲۰۰۸: ۱۶۰)، هه‌روه‌ها به‌ بروای (مه‌مه‌د مه‌عروف فه‌تاح) زمانی شیعیر دیارده‌یه‌کی ته‌واو ئالۆزه "چونکه‌ نه‌کات (میژو)، نه‌شوین (جوگرافیا)، نه‌ریزمان، نه‌یاسا‌کانی واتاسازی، نه‌رینوس سنوری بو‌ ناکیشین و له‌ ده‌سه‌لاتی که‌م ناکه‌نه‌وه. نه‌ک هه‌ر ئه‌مه، به‌لکو شاعیر بو‌ی هه‌یه‌ هه‌مو زمانه‌ مروقییه‌کان به‌ سه‌رچاوه‌ی خو‌ی داده‌نی و فره‌ه‌نگی ئه‌م هه‌مو فره‌ه‌نگه‌کانی جیهانه‌ به‌ هه‌ر زمانیک بن و له‌هه‌ر سه‌رده‌میکدا کو‌کرا‌بنه‌وه، ئه‌و ئازادییه‌ی شاعیر هه‌یه‌تی، نوسه‌ری تر مه‌گه‌ر خه‌ونی پێوه‌ بینن. شیوازیک ئه‌م هه‌مو توانایه‌ی له‌به‌ر ده‌ستدا بیت، سه‌یر نییه‌ بیه‌ته‌ لوتکه‌ی شیوازه‌کان له‌ به‌هیزی و ئالۆزیدا. زمانی شیعیر به‌رزترین و وردترین و په‌سه‌نترین به‌کاره‌یتانی زمانه" (فه‌تاح، ۲۰۱۰: ۴۰۱). له‌ کۆی ئه‌م پیناسانه‌دا ئه‌وه‌مان بو‌ ده‌رده‌که‌ویت، که‌ زمانی شیعیر، زمانی ده‌برینی ئیستاتیکی و هه‌لچونه‌ و سه‌رچاوه‌ی چیژه، هه‌روه‌ها بنج و پیشه‌ی شیعیره و بونی هه‌مو پیکهاته‌کانی دیکه‌ی شیعیر و جوانی و گه‌شه‌کردن و نه‌مریان به‌ زمانه‌وه به‌نده.

۲- کاریگه‌ری لادان له‌ سه‌ر زمانی شیعری:

لادان بنه‌مایه‌کی کاریگه‌ری ئیستاتیکی ده‌قی شیعرییه، که‌ فۆرمالیسته‌کان گرنگی تایبه‌تیا‌ن داوه‌ به‌م بابته‌ و دو پرۆسه‌ی زمانیا‌ن هه‌تایه‌ ئاراهه "پرۆسه‌ی زمانی (خودکاری) و پرۆسه‌ی زمانی (زه‌فکردنه‌وه)، زمانی خودکاری، بریتیه‌ له‌ به‌کاره‌یتانی ره‌گه‌زه‌کانی زمان بو‌ باسکردن له‌ بابته‌یک به‌بی ئه‌وه‌ی شیوه‌ی ده‌برینه‌که‌ی

سه‌رنجی ئه‌وتۆ رابکێشیت، به‌لام زه‌فکردنه‌وه واته لادان له پێوه‌ره باو و ئاساییه‌کانی زمان، لادان له و پرسیا و یاسایانه‌ی توژی عاده‌تیا له‌سه‌ر نیشته‌وه و به‌کاربردن و نه‌بردنیا سه‌رنجیکی ئه‌وتۆ راناکێشیت" (یه‌عقوبی، ۲۰۲۱: ۱۷)، له‌نیوان ئه‌م دو پرۆسه‌یه‌شدا زه‌فکردنه‌وه‌یان به‌هۆکاری خولقاندنی زمانی شیع‌ر ده‌زانی. به‌بۆچونی (لیچ) زه‌فکردنه‌وه‌ش له‌ دو شیوه‌دا خۆی ده‌نویشت: "یه‌که‌م، لادان له یاسا باوه‌کانی زمان، دوهم، زیادکردنی یاسایه‌ک بۆ یاسا‌کانی زمانی خۆکار که ناو‌نراوه یاسا‌زیادکردن" (هه‌مان سه‌رچاوه: ۲۰) هه‌رله‌م سۆنگه‌یه‌وه (جان کوهین) پێی‌وايه "هیچ شیع‌ریک نییه خالی بێ له لادان" (مسته‌فا و مسته‌فا، ۲۰۲۱: ۲۰۳)، لادانیش به‌هه‌له‌یه‌کی مه‌به‌ستدار داده‌نریت، که ره‌گه‌زیکی سه‌ره‌کی زمانی شیع‌ره و یه‌کیکه له ره‌هه‌نده گرنه‌گه‌کانی جوانی و ئیستاتیکی ده‌قی شیع‌ری.

له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا لادان ته‌نها تاییه‌ت نییه به‌ ئه‌ده‌ب و چه‌مکیکی فره‌ره‌هه‌نده و له‌زۆربه‌ی بواره‌کانیتر وه‌ک (کومه‌لناسی، ئایین، فیزیاء...هتد) ئاماده‌یی هه‌بوه و له‌هه‌ریه‌کیک له‌و بواره‌دا به‌واتا و مه‌به‌ستی جیاواز به‌کارهێنراوه، که‌واته "مه‌به‌ست له لادان، شکاندن و گۆرینی شته باو و بلاوه‌کانه له هه‌ر بواره‌دا بیت" (حسین و قادر، ۲۰۲۰: ۳۲)، به‌لام لادانی زمانی ده‌رچونه له یاسا‌کانی زمانی سروشتی، به‌شیوه‌یه‌ک زمانی سروشتی بوه‌ته پێوانه‌یه‌ک بۆ ده‌ستنیشانکردنی رێژه‌ی لادانه‌کان له‌نیو تیکسته ئه‌ده‌بیه‌کاندا، مه‌به‌ستیش له‌ زمانی سروشتی "ئه‌و زمانه یاسایه چه‌سپاوه‌یه، که له‌ریگه‌ی یاسا‌کانی زمانه‌وه پارێزگاری له‌بنه‌ما چه‌سپاوه‌کانی به‌رپێوه‌بردنی زمان ده‌کات، زمانیکی معیاریه، هیچ لادانیک له‌خۆیدا جیناکاته‌وه، ئه‌مه‌ش به‌شیوه‌یه‌کی رێژه‌یی له‌ زمانی ئاخواتنی نه‌ته‌وه و له‌ زمانی ده‌قی ئه‌ده‌بیش به‌تاییه‌ت ئه‌ده‌بیاتی میلی و فۆلکلۆریش به‌رچاوده‌که‌ویت" (عه‌بدو‌للا، ۲۰۱۳: ۷۴). که‌واته ده‌رچون له‌و زمانه سروشتیه به‌لادان ئه‌ژمار ده‌کریت، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا مه‌به‌ستمان له لادان له‌ زمانی ئاسایی ئه‌وه‌نییه، که‌ زمانی ئه‌ده‌بی به‌ده‌ریه‌ت له‌ زمانی ئاسایی به‌لکو بنچینه‌که‌ی هه‌ر زمانی به‌کارهێنراوی خه‌لکه، به‌لام لادانه له یاسا ریزمانیه‌کانی ئه‌و زمانه، "گواستنه‌وه‌ی بنیاده ساده‌کانه بۆ بنیاده قوله‌کان، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌مه‌ش لادان ده‌توانیت ده‌ستنیشانی جوانیه ئیستاتیکی و ده‌ربڕینه‌کانی ده‌قی بکات" (مه‌مه‌د و میره، ۲۰۱۹: ۲۲۶) به‌م پێیه لادان له شیع‌ردا سیمای تاییه‌تی زمانی هونه‌رییه، ته‌نیا هونه‌رمه‌ندی لیهاتو ده‌توانیت خۆی له‌ قه‌ره‌ی بدات، چونکه تیکشکاندن یاسا‌کانی زمان و سه‌رله‌نوێ دارشته‌وه‌یان له‌ زمانی شیع‌ردا کاریکی ئاسان نییه، "هه‌تا رێژه‌یی لادانیش له بنیاتی ده‌قی شیع‌ریدا زۆریه‌ت، زمانی شیع‌ریش ده‌گاته پله‌ی کاریگه‌ریه‌تی" (حسین، ۲۰۲۰: ۳۳)، ئه‌مه‌ش به‌و مانایه دیت، که بونی لادان له بنیاتی ده‌قی شیع‌ریدا مه‌سه‌له‌یه‌کی هه‌نوکه‌یی و پێداویستییه‌کی گرنه‌گه، هه‌ربۆیه به‌ لادان یان به‌رته‌سکرده‌وه و بچوکرده‌وه‌ی له‌بنیاتی ده‌قی شیع‌ریدا، شیع‌ر نامینی و ئه‌و ده‌قه ناسنامه‌ی شیع‌ری و ن ده‌کات.

لیزه‌شدا ده‌بی ئاگاداری ئه‌وه‌بین که هه‌له‌ی ریزمانی و واتایی و مۆرفۆلۆجی له‌لادانی یاسا زمانیه‌کان جیا‌به‌جیا هه‌یه‌وه که یه‌که‌میان هۆشمه‌ندانه به‌دیدیت و دوهمیان له‌ بیئاگاییه‌وه سه‌ره‌له‌ده‌دن، "هه‌ردوکیانیش بریتین له لادان له یاسا و به‌زاندنیا، یه‌کیکیان شاعیره‌که خۆیه‌تی و له‌ژێر ده‌سه‌لاتی دایه و بۆ مه‌به‌ستیک هیناونی که داهینانه، ئه‌و‌یتریان له‌ پوی نه‌زانین و گوێ نه‌دان و هه‌له‌شه‌یه‌وه په‌یدا ده‌بی، داهینان دیارده‌یه‌کی ئیجابی پر

مه به سته به لام هه له دیاردهیهکی سلبییه که له سهر شاعیر ده که وئ و جیا کردنه وهیان په یوه ندی به جوړی به کارهیتان و که لک لیوه رگرتنه وه هه یه" (فه تاح، ۲۰۱۰: ۶۰۴)، واته پیویسته سنوریک بۆلادان و زیادکردنی یاساکانی زمان دابنریت به شیوهیه که "که په یوه ندی دروستکردن تیکنه چی و بهرجه سته کردن شیوای دهر برین بیت و شاعیر بتوانیت به هوی ئه و لادانه وه له زمانی ئاسایی داهیتان بکات" (کانه بی، ۲۰۰۹: ۲۸)، واته ده کړی بلین دو مهرج بۆ دروستی واتایی هه یه، ئه وانیش دروستی له پوی لیکدانی پیزمانی و دروستی له پوی واتاوه، به زوریش لادان له باو به مه به ست ده کړیت و به وشیاریه وه ئه جامده دریت، شاعیر بۆیه په نای بۆده بات چونکه "تامانج له وکارهی به رههم هیتانی جوانیه له ئه ده با، ئه و جوانیه ی که به بی لادان زهحمه ته به دیبیت" (عه بدوللا، ۲۰۱۳: ۳۶)، هه ر بۆیه جوانی دهقی شیعیری پابه نده به جوانی زمانه وه.

د. سیروس شمیس، له بارهی لادانه وه ده لیت: "یه کیک له ته عریفه زانراوه کانی شیوازی فۆرمالیسته کانی روس و قوتابخانه ی زمانه وانی پراگ، لادانه له یاسا و ریسیای باو. مه به ست له مه لیک نه چون و نه گونجاندنه له گه ل یاسا و نه ریته زمانه وانی و ئه ده بییه په پیره و کراوه کان، به واتایه کی تر به کارهیتانی زمانه به شیوازی که لای زمانه وانان دهر چونه (به زانندی سنوره)" (محهمه د، ۲۰۱۶: ۳۰)، هه روه ها به لای عه بدولخالق یه عقوبی یه وه" لادان خو دورخسته وه یه له ریسا باوه کانی زمان" (یه عقوبی، ۲۰۰۲: ۳۱). بیگومان زمانی شیعیری ته نها لادان نییه، به لکو پیویستی به ئاستیکی به رزی توانای دوباره بونیادنانه وه ی زمان هه یه، شاعیر جگه له وه ی که په پیره ی یاساکانی زمان (سیسته می زمان) ده کات، چند یاسایه کیتیریش ده خاته سهر یاساکانی زمان، به واتایه کیتیر سه رباری سیسته می زمانی خو ی سیسته می کیتیر بۆ زمانه که زیاد ده کات "بۆیه شیعیر چند خولقینه ر و دامه زینه ری زمانیکی نوییه، هینده ش تیکشکینه ری ئه و زمانه یه، له گه ل دروستبونی هه ر بونیادنانیکدا بیر له تیکشان دنیسی ده کاته وه، شیعیر ساتیک له خه می رۆناندایه و ساتی دواتر له خه می ویرانکردن دایه، ئه م گه مه یه ی که شیعیر ده یکات هه م له خزمه تی زماندایه، که به رده وام له چه قبه ستن ده پیا ری زیت و ده بیته هوی گه شه کردنی و هه م له خزمه تی شیعیر خویشیدایه، که هه میشه به یه ک سیماوه خو ی نماییش ده کات" (سدیق، ۲۰۱۷: ۱۰).

به شیوه یه کی گشتیش لادان "بریتییه له شکاندنی یاسای ریزمان و یاسای واتاسازی بۆ پیکهیتانی په یوه ندی نو ی و مانای نوی نیوان وشه کان و دهر چونه له شیوازی ئاسایی زمان و دروستکردنی زمانی شیعیری زیندو، که سه رنجی خوینه ر پابکیشیت و کاری تی بکات، هه روه ها دور که و تنه وه یه له شتی باو ئاشنا" (سه عید، ۲۰۱۳: ۲۷)، هه مو ده قیکی شیعیری که م تا زور لادانی تیدایه و شاعیرانیش په نای بۆ ده بن بۆ دهر برینی ئه و بیرو هه ست و سۆزانه ی، که خو یان ده یانه ویت به شیوه یه ک، که له شیوه ی ئاخواتنی رۆژانه دا نییه، ئه مه ش به شکاندنی یاسا و ده ستوره کانی زمان و دوباره بنیاتاننه وه ی له گشت ئاسته جوړا و جوړه کانه وه ده کړیت، ته نانه ت سه رنجرا کیشی و جوانی ده قیش ده وه سته سهر جوړو ریژه یی ئه و لادانه ی شاعیر له بنیاتی ده قه شیعیریه که یدا به رجه سته ی کرده. لیروه وه ده گه ین به و ئه جامه ی که دیارده ی لادان و یاسا زیادکردن دو تاییه تمه ندی گرنگی زمانی شیعیر و زیندو یه تی به شیعیر ده به خشن و زمانی ئاسایی تیده په رین، "چونکه زمانی ئاسایی ئه و توانایه ی له باردانییه که گوزارشت له هه مو جوړه دهر برینیکی ناوه وه ی ناخ و جوړه ها بیر و بۆ چون بکات، وه سروشتی

تازه ببهخشی به وشهکان، خو ئه گهر ئه وهشی هینایه دی، ئه و ئه و کاریگه ریبیه ی نابی به سهر گوینگر یان خوینهر، ئه گهر ئه و دهربرینانه ی به زمانی ئاسایی دهربریی " (قادر، ۲۰۱۲: ۵۴)، بویه شاعیر بو ئه وه ی شیعره که ی کاریگه ری هه بیته به رده وام له هه ولی تیکشانندی زمانی باودایه، وهک (یاکو بسن) ده لیت: "زمانی شیعر هیرشیک ی ریکخراوه بوسه ر زمانی رۆژانه" (عه بدوللا، ۲۰۰۸: ۵۴).

ته وه ری دوهم: پیکهاته ی زمانی شیعر ی نه وحی له روی ریزمانه وه یه که م: زمانی شیعر ی نه وحی له ناستی وشه سازیدا:

وشه دانیه کی واتاداری زمانه و بینای تایبته ی خو ی هه یه له فرهه نگدا، دروست وایه ئاخاوتن پاریزگاری له بنیاته فرهه نگیه که ی بکات، به لام له به رهوکاری جوړاو جوړ قسه که ر به گشتی و شاعیر به تایبته ی لادان له بنیاته که یدا ده کات و به جوړیک ی تایبته ده یخاته رو، چونکه "به کارهینانی وشه له سنوری داخراوی فرهه نگدا شیعریه ته به رهه مناهینیت، به لکو ده بیته وشه کان له سروشته چه سپاوه کان دهر بازبن بو دوختیک ی تازه" (حسین و محمود، ۲۰۱۹: ۳۵)، به شیوه یه کیتر مانای نو ی و سیمای جیاوازیان پی ببه خشریت، هه ندی جاریش "وشه کان جگه له دهربری و اتا بنچینه که ی خو یان ئاماژه به لایه نی نه بینراویش ده کن، هه روه ها لایه نی هه لچون و خه یالکردنیش ده گریته وه، که چی دهربری له زمانی ئاساییدا ته نها ئاماژه به و واقیعه ده کات، که راسته وخو له به ر چاومانه" (قادر، ۲۰۱۴: ۵۴) بویه وشه له پیکهاته ی ده قی شیعریدا فرهه هه ند و ئالوزه و "زور جاریش فرهه مانای و جوانی به پیکهاته و دارشتنی ده ق ده به خشیته و شیعره که ی پی به هیز ده بیته و زمانی ده ق چر ده کاته وه" (عه لی، ۲۰۰۸: ۱۵۳) که واته به کارهینانی وشه له شیعردا جیاوازه له و وشه یه ی له ناو زمانی ئاساییدا به کارده هینریت.

به لام ئه و جیاوازییه ش مانای ئه وه نییه که ئه ده ب وشه و ده سته واژه و رینوسیکی دیکه له دهره وه ی ریزمانی ئاسایی به کارده هینی، به لکو مه به سته ئه وه یه زمانی ئه ده ب به ره و ناوه وه ی خودی ده قه که ده چیت زیاتر له وه ی رو وه دهره وه هه نگاو بنیت، به واتایه کی دیکه شاعیر داهینان له ناو سیسته می ئه و زمانه دا ده کات که خه لکی ئاسایی به کاری ده هینن له رینگه ی گوړینی بنیاتی وشه وه، هه روه ها زمان هه ولده دات به دروستی په یامه که بگه یه نیت به پی یاسا ریزمانیه کان، به لام له شیعردا ئه مه پیچه وانیه و شاعیر کارده کات بو تیکشکاندن و یاریکردن به وشه و دورکه وتنه وه له یاسا ریزمانیه کان، ئه مه ش له پیناو جوانکاری و چیژی ئه ده بیدا، هه ربویه "هه ندی جار سروشتی شیعره که و پیویست ده کات، که شاعیر وشه و دهربری نیکی نا ئاسایی و نامو به کاربینیت، هه ندی جاریش شاعیر مه به سستی و ده یه ویت وشه یه کی نو ی، هه سستی نو ی، ده قیک ی نو ی دابهینیت، که بتوانیت خوینهر به ژینیت و سه رسامی بکات و سه رنجی رابکیشیت" (سه عید، ۲۰۱۳: ۲۰۳)، بویه وشه رۆلیکی کاریگر ده بینیت له بنیاتانی ده قی شیعریدا و ئامرازیکی گرنکه و له گه ل هه مو هه نگاوه کانی پیشکه وتنی مرؤقایه تیدا گوړانکاری به سه ردا هاتوه و ته نانه ت له ریبازیکه وه بو ریبازیکتری ئه ده بی و له شاعیریکه وه بو شاعیریکتری ده گوړیت، هه میشه ش له نویبونه وه و گه شه کردندایه. له و چوار چیوه یه شدا لادانی وشه یی له شیعره کانی (نه وحی) دا به م شیوه یه ی لای خواره وه یه:

وهك كوردی لیكراو. له لایه کی دیکه وه کاریگه ری زمانی بیگانه له سه ر نه وحی به شیوه یه ک بوه، که سه ری کیشاوه بو به کارهینانی هه ندیک له هونه رهکانی ره وانبیژی و هونه رهکانی دیکه ی ئه ده ب وه ک موله ممه ع و تیه لکیش و ئیقتباس، "موله ممه ع به و شیعه ره دهوتری که به زیاتر له زمانیک ده نوسری" (خه زنه دار، ۱۹۸۴: ۱۹۹). بۆنمونه شاعیر به زمانی کوردی و عه ره بی ئه م شیعه ره ی نوسیوه:

به س دلم بشکینه حه یفه توخوا ئه ی ماه رو

ذلک خیر، لک لکنک لا تشعر

دل برینداره له سه د لاوه به تیری چاوه که ت

هادم جرح الفؤاد مع دموعي یقطر (کاکه بی، ۲۰۱۰: ۸۳)

نه وحی زمانی فارسی به باشی زانیوه و جگه له به کارهینانی وشه ی فارسی له شیعه ره کانیدا، هه ندیک شیعه ری به فارسی داناوه، بۆنمونه:

ای زتائیر قدومت طاق کسری منهدم

وی ز تامل حدیث شاه خسرو منعدم

ای قدمت سروی جنان وی جنان ماوای تو

بیخبر اهل تجاهل از مکان محتسم (کاکه بی، ۲۰۱۰: ۲۳۵)

به گشتیش شاعیر له پال به کارهینانی زمانی کوردیدا، به مه به ستی ده رخستنی توانایی خوئی و پیشخستنی ئه زمونه شیعه رییه که ی سو دی له زمانی بیانی وه رگرتوه، هه ندیک جاریش پیویستی ده که ئه وه ی خواستوه.

ب - دروستکردنی وشه ی نوئ:

نه وحی له هه ندیک له شیعه ره کانیدا هه ولیداوه بو داتاشین و خولقاندنی وشه و دهسته واژه ی نوئ، به شیوه یه ک که جیاوازیته له به کارهینانی باو، له ریگه ی به کارهینانی یاساکانی زمانه وه وشه روئانی کردوه، یاخود به ده رچون له یاساکانی زمان که ره سه ته ی نوئی هیناوه ته ناو شیعه ره کانیه وه، ئه مه ش جوانی و چیژی زیاتری به شیعه رهکانی به خشیوه، شاعیر له به ر پیویستی سه روای شیعه، یان هه ندیچار وای هه سترکروه ئه و وشانه ی هه ن ناتوانن گوزارشت له هه ست و سوژی دهرونی شاعیر بکه ن، بوئه په نای بردو ته به ر داتاشینی وشه ی نوئ، له وانه شه بو ده رخستنی توانای شیعه ری خوئی بیته، هه روه ک له م نمونانه دا ده رده که ویت و ده لیت:

خالیتر وه خه سارت ئه زانم مه یلی به م کوشتاره یه

داوی زولفانی گری بهندی دلی سه د پارهیه

کی له کوردی شاره زایه تا بزانی ره مزه که ی

بوچی تانه م لی ئه دن، زانا حه قی ئه م کاره یه (کاکه بی، ۲۰۱۰: ۱۰۵)

شاعیر وشه ی (خالیتری) داهیناوه، که له ناوی (خال+ پاشگری یی) دروستبوه، لیته دا به واتای خاله کانی یار دیت، که بونه ته هوئی زیانگه یاندن به یار و به شاعیریش، چونکه گوئی یاریان بریندارکردوه و دلی شاعیریش

برینداربوه، له لایهکی دیکهوه جوانی خاله‌کانی یار دلی شاعیری بردوه و خهریکه له ناوی دهبات، ئەمەش جوانی به شیعەرکه به خشیوه. ئەم پاشگره (پیر) له ئیستادا به کارهینانی کهم بوه‌ته‌وه و خهریکه له ناوده‌چیت، له زمانی کوردیدا چه‌ندین وشه‌ی دیکه به هۆی ئەم پاشگره‌وه دروستبون، وهک (وه‌رزیر، شلیز...) .
شاعیر له شوینیکیترا ده‌لیت:

دهستی من دامانی تو بی دو دل و دویین مه‌به

خوا یه‌که و مه‌زه‌ب یه‌که و یارم یه‌کی نیشان ئەکا (کاکه‌یی، ۲۰۱۰: ۱۲۹)

شاعیر وشه‌ی (دوبین) ی له (هاوه‌لناوی ژماره‌+ په‌گی کار) دروستکردوه، که لی‌ره‌دا زیاتر به‌واتایی (گومان) دیت و شاعیر مه‌به‌ستیتی که خۆشه‌ویسته‌که‌ی دلنیا‌بکاته‌وه و به‌هه‌له‌ لێ نه‌روانی، به‌مه‌ش خۆینه‌ر توشی سه‌رسورمان ده‌کات و سه‌رنجی راده‌کیشیت بۆ ئەوه‌ی زیاتر له‌سه‌ر ده‌قه‌که‌ راوه‌ستیت.
له‌ شیعیریکی دیکه‌دا له وشه‌یه‌کی عه‌ره‌بی و پاشگریک وشه‌ رو‌نایی کردوه، وهک ده‌لیت:

وه‌فادار و جه‌رگ قایم جه‌یامه‌ند و په‌وشتی پاک

که ئەم چواره له‌ گه‌نجیکا مه‌گه‌ر ئەوه‌بی که ره‌ژراوه (کاکه‌یی، ۲۰۱۰: ۲۲۶)

شاعیر وشه‌ی (جه‌یامه‌ندی داهیناوه)، که له وشه‌ی عه‌ره‌بی (حه‌یا+ پاشگری مه‌ند) دروستبوه، ئەم پاشگره به‌زۆری ده‌چیته‌ سه‌ر ناو ده‌یکاته‌ هاوه‌لناو وهک (هونه‌رمه‌ند، ده‌وله‌مه‌ند). لی‌ره‌دا پیویسته‌ ئاماژه به‌وه بکه‌ین به‌شه ئاخواتنی ئاوه‌لناو رو‌لیکی به‌رچاو کاریگه‌ری هه‌یه له ده‌قی شیعیریدا، که جو‌ریک له جوانکاری و شیعیرییه‌ت به ده‌ق ده‌به‌خشیته‌ و راده‌ی شیعیرییه‌ت به‌رزده‌کاته‌وه.

ج - به‌کارهینانی وشه‌ی زاریکیترا :

له کۆندا هه‌رچه‌نده ئامرازه‌کانی گه‌شت و سه‌فه‌رکردن ساده و ساکار و دیاریکراوبون، به‌لام شاعیران وه‌کو گه‌ریده به‌دوای خۆیندن و زانیاریدا ده‌گه‌ران و فی‌ری گه‌لیک زمانی بیانی و زۆربه‌ی شیوه‌زاره‌کانی زمانی کوردی ده‌بون، ئەمەش هۆکاریک بو بۆ ده‌وله‌مه‌ندکردنی فه‌ره‌نگی شاعیر و په‌نگدانه‌وه‌ی له شیعیره‌کانیاندا. نه‌وحی وه‌کو زۆربه‌ی شاعیرانی ئەو سه‌رده‌مه له سه‌قزی روژه‌ه‌لاتی کوردستانه‌وه روده‌کاته کوردستانی باشور و به‌مه‌به‌ستی خۆیندن و وه‌رگرتنی زانیاری، زۆر شوینی وهک (که‌رکوک، هه‌ورامان، سلیمانی، خانه‌قین و کفری) گه‌راوه، ئەمەش وایکردوه شاعیر خۆی به شیوه‌زاریکه‌وه نه‌به‌ستیته‌وه و جگه له‌وه‌ی به‌زاری کرمانجی ناوه‌راست (شیوه‌زاری سلیمانی و گه‌رمیان) شیعیری وتوه، له‌هه‌مان کاتیشدا به شیوه‌زاری هه‌ورامی (ماچۆ) شیعیری هۆنیوه‌ته‌وه و سو‌دی له شیوه‌زاره‌کانیتریش وه‌رگرتوه و گه‌لیک وشه‌ و زاراوه‌ی لیخواستون، که له ناوچه جیاوازه‌کانی کوردستان به‌کاردیت. وهک له‌م نمونه‌دا ده‌رده‌که‌ویت:

فیر و هۆشی ویم دایم ها چه لاش

لای ماچی لیوش هه‌رزان بی چه لاش

کۆمهلی ناحهز واتن زهره رهن

واتم کهم بییهن چهی وینه به لاش (کاکهیی، ۲۰۱۰: ۵۸)

لهم قوربه ئه بی چلۆن دهر بچین

مه گهر به راپوژ بو پیشه وه چین (کاکهیی، ۲۰۱۰: ۱۳۲)

ئهمه زور نهنگه ئه تو تینه گه ی

له پیشو بهری خویشت پینه گه ی (کاکهیی، ۲۰۱۰: ۱۶۴)

نه وحی جگه له وهی به زمانی شیوه زاری گوران شیعی هونیه ته وه، گه لیک وشه ی شیوه زاره کانیتری وهر گرتوه، وهک: (نهنگ، چلۆن...).

ت - به کارهینانی وشه ی ساده یی ناو خه لک:

نه وحی که وتوته نیوان دو قوناغی شیعییه وه، که ئه وانیش قوناغی لاسایکردنه وهی شیعی کلاسیک و ئه ده بیاتی عوسمانلی و قوناغی به کارهینانی وشه ی کوردی په تین، له قوناغی یه که مدا زمانه که ی تیکه له به وشه ی بیگانه، به لام له قوناغی دوه مدا هه ولیداره وهی کوردی په تی به کارهینانی، ئه مه ش به کارتیکه ری ئه و بارودوخه ی که له دوا ی جهنگی یه که می جیهانی دروستبو، که کاریکرده سهر ژبانی کومه لایه تی و رۆشنیبری و ئه ده بی میلیه تی کورد و به رزبونه وهی ههستی نیشتمانی تاکی کورد، ئه و بارودوخه نوئییه ش پیویستی به زمانیکی نو ی هه بو، که له زمانی خه لکی ئاسایی بچیت یان لینه وه نزیک بیت تاکو گوزارشت له و ناوه رۆکه نوئییه بکات، لیره وه شیعر وهکو په یامیک ئاراسته ی خه لکی کرا و رۆلی گرنگی گه یرا له وشیارکردنه وه یان.

بۆیه له م قوناغه دا زمانی شیعی نه وحی زمانیکی ساده و ساکاره و هه لقولاوی زمانی قسه پیکردنی خه لکی ئاساییه و سودی له گه لیک دهسته واژه ی به کارهیناوی رۆژانه وهر گرتوه و به شیوه یه کی جوان و کاریگهر له شیعره کانیدا به کاری هیناوه، له و باره یه وه (وردس ورت) ده لیت: "باشترین زمانی شیعی ئه و زمانه یه که خه لکی قسه ی پیده که ن و ئه وهی ده ی کاته زمانی شیعر بریتیه له چۆنیه تی به کارهینانی" (مهحه مه د، ۲۰۱۱: ۹۱)، که واته مه رج نییه شاعیر وشه ی نامۆ و ته مومژاوی به کارهینیت بۆ به رزکردنه وهی ئاستی ئیستاتیکی ده ق، به لکو به وشه ی ساده ش ده توانریت ده قی ئه ده بی جوان دابهینریت، ئه گه ریش بروانینه شیعره کانی نه وحی به شیوه یه کی گشتی توانیویه تی به وشه ی ره وان و ساده ی ناو خه لک په یامه کانی بگه یه نیت و پاریزگاریش له شیعییه تی ده قه کانی بکات، وهک له م نمونه دا دهر ده که ویت:

ئیمه بی پیشه یین به ساقۆ کۆنه کارسازی ئه که یین

ههر که سیکی بی خه بهر بی ئه و به سه ر قازی ئه که یین

مه بره د و جه لسه و گه به ردین بۆ کچه سازی ئه که یین

شال و چۆغه ی کورکی کورده به رگی سه ربازی ئه که یین (کاکهیی، ۲۰۱۰: ۳۰۶)

سته م نه مینی بروخی ته واو
دیمه کاره کان گشت بینه به راو
ئه وهی مه لبه ندو خاکم ده فروشی

سه ری جودایی، به داراکراو (کاکهیی، ۲۰۱۰: ۱۵۹)

شاعیر وشه ی ساده یی وهک: (ساقو، جه لسه، شال، چۆغه، دیمه کار، به راو) ی ئاویتته ی شاعیره کانی کردوه، له گه ل ئه وه شدا توانیویه تی چیژ و جوانی به شاعیره که ببه خشیت.

ج - تیکدانی پۆنانی به ریلای وشه:

دیاردیه کیتیر که له شاعیری (نه وحی) دا ده بینریت، تیکدانی پۆنانی وشه یه، له زماندا هه ندی وشه، یان ده سته واژه و گری خاوه نی یه ک ناواخن و به یه که وه په یوه ستن، به واتایه کی دیکه "به وتنی وشه ی یه که م، خوینهر یه کسه ر وشه ی دوه می به بیردا دیت، ئه مه ش زیاتر له و وشه لیکدراوانه دا ده رده که ویت که تاراده یه ک خاوه ن پۆنانیکی چه سپاو جیگیرن" (سه عید: ۲۰۱۳، ۲۰۷) ئه م جوړه وشه و ده سته واژانه له زمانی پۆژانه دا پپی ئاشناین، به لام شاعیر به جوړیک به کاریده هینیت که به لای ئیمه وه چاوه رپوانه کراوه، ئه ویش تیکدانی شیوه باوه که یه تی، بۆ نمونه:

زه کاتی زیوی گه ردن چل یه ک هه لاله بۆ من

قیاس ئه که م له ماچی ژیر چینی زولفی قه تران (کاکهیی، ۲۰۱۰: ۷۴)

شاعیر له پۆنانی باوی وشه ی (گه ردن زیو) لایداوه و کردویه تی به (زیوی گه ردن)، ئه مه ش پیچه وانیه ی یاساکانی ریزمانه، به لام جوانی به خشیه وه به ده که و ئاوازی ناوه وه ی شاعیره که شی سوک کردوه:

چاوه که م بۆ تیگه بین تو ده عوه تی دیوان ئه که م

بیری ره زم و به زمی کوردی حازری ناو خوان ئه که م (کاکهیی، ۲۰۱۰: ۳۰۴)

لیره دا شاعیر پۆنانی باوی وشه ی لیکدراوی (به زم و ره زم) ی تیکداوه و شیوه یه کی ناباوی پی به خشیه وه که (ره زم و به زم) ه.

ح - کرتاندن:

کرتاندن بریتیه له لابرده و کرتاندنی ده نگیک یان زیاتر له که ره سته ی وشه، جا کرتاندنه که بکه ویتته سه ره تایی وشه یان ناوه راست یان کۆتایی، چونکه "وشه و رسته و که ره سته زمانیه کان وهک هه ویریکن له به رده سته ی شاعیردا، به پپی ویست و ئاره زوی خوی شیواز و چه شنه داهینانی هه مه ره نگیان لی ده سازینیت" (ئه حمه د، ۲۰۱۳: ۹۳)، ئه مه ش ده بیته هوی به خشینی جوانی له ده قی ئه ده بیدا، چونکه "وا له خوینهر ده کات به دوا ی ده قی سراوه ی بزردا بگه ریت و که لین و بۆشاییه کان پر بکاته وه" (حمد، ۲۰۱۷: ۱۷۹) زۆر جاریش شاعیر "بۆ سوک کردن و خۆشکردنی ئاوازی گوتنه که له سه ر زمان، په نا ده باته به رلادانی ده نگ، تا زیاتر کاریگه ری له سه ر خوینهر هه بیت" (ئه حمه د، ۲۰۱۰: ۵۲). که واته کرتاندنی ده نگ له هه ندی وشه ی زمانی پۆژانه و ئاخاوتنه کانماندا

دیاردیهکی بهربلاوه و درکی پی دهکین، بهلام مهبهستی کرتاندنی دهنگ له دهقی شیعریدا جیایه له زمانی ئاخاوتن، چونکه له زمانی رۆژانهدا کرتاندن فاکتهری جوگرافی و ناوچهیی له پشتهوهیه و زیاتر بۆ مهبهستی وزهپاریزی و به ئابوریکردنی دهربرینهکانمانه، بهلام سهبارهت به کرتاندن و لابردنی دهنگی یان چهند دهنگیک له ناو دهقی شیعریدا زۆربهی رهخهنگران پێیان وایه، که لادانی دهنگی زۆربهی کات پێویستییهکن بۆپاراستنی کیشی شیعر و هاوتاکردنی سهروای شیعرییه، ئەم جۆره لادانهش لهشیعرهکانی (نهوحی)دا بهرچاودهکون و بهزۆری کرتاندنهکان لهکووتایی دیرهکاندا، ههندیکنجاریش لهناوهراستی دیرهکاندا بهدیدهکریت، بۆنمونه:

فلهک سهیاسه، نهجاره ئهتاشی

لهبۆیهک تهختی زهر، بۆیهکی تابوت (کاکهیی، ۲۰۱۰: ۴۲)

شاعیر له نیوه دیری دوهمدا له وشه(ی) زهر دهنگی (ئ)ی کرتاندوه و له جیگهی پیتی بزوینی(ه)ی داناوه و کردویهتی به(زهر) بۆ ئهوهی سوکتر بیت لهسه زمان و سهرنجی خوینهر رابکیشیت. ههروهها شاعیر دهلیت:

سهیری بیگانه لهعاسمان تهقله بازه بۆ خوار

تازه پی ناگات و بمری چاتره کوردی ههژار (کاکهیی، ۲۰۱۰: ۳۰۲)

شاعیر له وشه(ی) چاکتر دهنگی(ک)ی له ناوهراستی وشهکهدا کرتاندوه و کردویهتی به (چاتر)، جگهلهوهی ئاوازی ناوهوهی شیعرهکهی خوشترکردوه، کیشی شیعرهکهشی پاراستوه:

وهرنه چۆن کابرای ئیجازه وهرگر

خۆی ئهکا هاورپی تولهی ئینسانگر؟ (کاکهیی، ۲۰۱۰: ۲۶۲)

له سهرهتای نیوه دیری یهکهمدای وشه(ی) وهرنه) هاتوه، که کورتکراوهی وشه(ی) وهگه(رنا)یه و له ناوهراستی وشهکهدا دهنگهکانی(گ-ه)ی کرتاندوه و لهکووتای وشهکهدا دهنگی (ا)ی گۆریوه بۆ(ه)، واتای (ئهگینا)ش دهگهیهنیت. له نیوه دیری دوهمدا له وشه(ی)ئهکا) دهنگی(ت)ی کرتاندوه. ئەم جۆره کرتاندنه دیاردیهکی بهربلاوه و له زۆر شویندا شاعیر ئەم کاره کردوه، بهشیوهیهکی گشتیش ئەم دیاردیه به مهبهستی چرکهنهوهی زمان و پاراستنی کیشی شیعره، ههندی جاریش شاعیر بۆ مهبهستی ئیستاتیکی کرتاندنی دهنگی ئهجامداوه.

دوهم: زمانی شیعری نهوحی له ناستی رستهسازیدا:

هه مو زمانیک له ریگهی کۆمهلیک یاساوه بهریوهدهچیت، ئەو یاسایانه تایبهتمهندی زمانهکه دروست دهکهن و کهم تا زۆر لهگهڵ زمانهکانی دیکهدا جیاوازن، بۆیه ریزبون و دانهپالی کهرهستهکانی رستهش لهزمانیکهوه بۆ زمانیکتر دهگوریت، لهزمانی کوردیدا کهرهستهکانی رسته بهپینی یاسای (S.O.V - بکه، تهواوکه، کردار) ریزدهکرین، ریزبونهکeshیان له ژیر کاریگهری کرداردایه و کۆلهکهی بنچینهی رستهش (بکه و کردار)ه، لهو بارهیهوه چۆمسکی دهلیت: "رسته بریتیه له فریزی ناوی و فریزی کاری" (خۆشناو، ۲۰۱۴: ۱۲)، کهواته بکهرو کردار کهرهستهی سهرهکی رستهن و بونیان له رستهدا پێویسته، بهلام ههندی کهرهستهیتر که سهربارن بونیان له رستهدا زیاتر بۆ رونهکردنهوهی کرداره، دهکریت له رستهدا لابهرین، چونکه کهرهستهی سهرهکی رسته نین.

هه رچۆره گۆرپانکاریه کیش له م یاسایه له لایهن شاعیره وه، ده بیته هۆی تیکدانی یاساکانی زمان و لادانی شیعیری پیکدیت، بۆ پیکهینانی ئەم جۆره لادانهش "شاعیر به له بهر چاونه گرتنی یاسا سینتاکسیه کانی زمانی ئۆتوماتیک هه ولی به رجه سته کردن و خۆدزینه وه له یاسا سواوه کانی زمانی ئۆتوماتیک ده دات، واته هه ولده دات که ریزکردنی که ره سته کانی رسته وه کو بکه، بهرکار، کردار... هتد تیک بدات" (عه بدوللا، ۲۰۰۸: ۱۳۹)، یاخود هه ندی به شی رسته که بکرتینیت، به مه بهستی جه ختکردنه وه و سه رنجراکیشانی خوینهر، به بی ئه وهی واتای ده که که تیکبچیت، ئەمهش له لایه که وه ئیستاتیکا و جوانی به ده قی شیعیری ده به خشی، له لایه کیتره وه یاریکردن به وشه و لادان له ریکخستنی که ره سته کانی رسته، ئازادییه کی زیاتر بۆ شاعیر فه راهم ده کات، که توانای داهینانی زیاتر بیت، له هه مانکادا خوینهر سه رقالی وردبونه وه و تیگه یشتنی ده که که ده بیت، راسته وخۆ له بابه ته که ناگات و ده گه ریت به شوین ده ربهرینه شاراوه کانی ده که که دا، ئەمهش چیژ و خۆشییه کی زیاتری پی ده گه یه نیت، هه روه ها به شیوه یه ک به شداره له داهینانی شیعه ره که دا به دۆزینه وهی ئەو که لینانه ی که له شیعه ره که دا هه یه. ره خنه گرێکی وه ک (ئه دۆنيس) یش برۆای وایه له شیعه ردا هه یچ یاسایه کی نه گۆری هه تا هه تایی نییه، شیعه ر پیویسته یاخیبیت له یاسا و ته قینه وه دروست بکات و روناکی ببه خشیت، نابیت شیعه ر، وه ک زانست ملکه چی یاسا و بنه ما جیگیر و نه گۆره کان بیت، به لکو ده بیت پیش یاسا بکه ویت" (ادونيس، ۱۹۷۹: ۱۰۹).

ئه وهی جیگه ی سه رنجه ئەم بابه تی پابه ندنه بونهش به یاساکانی زمان و به زانندی ريسا ئاساییه کانی زمان شتیکی تازه نییه به لکو "له میژوی ئه ده بی نوسراودا هه بوه و ته نانهت له تیکسته ئه ده بی و ئاینیه کانیشدا به دیده کریت، ئەم تاییه ته ندیه ش نرخه به ره هم له روی ره وانبیژیه وه به رز ده کاته وه" (کاک، ۲۰۱۲: ۲۲۳)، هه ره ئەمهش بوه ته هۆکاری ئه وهی که شاعیر ناچار بکات سنوری رسته کانی دیاریکراو بیت چ له روی کورتی و درێژیا نه یان له روی ئاماده بون و ئاماده نه بونی یه که ریزمانیه کانه وه بیت، ئەم دیارده یه ش "ته سکرده نه وه و چرکدرنه وهی زمانی شیعه ر و زه مینه سازکه ری لادانی ئەو زمانه یه له یاسا ریزمانیه کان، هه ر لیره شدا توانای هونه ری شاعیر له ئاستی چینی ده قدا ده رده که وی" (میرزا، ۲۰۰۸: ۱۴۳)، به واتایه کی دیکه شاعیر ئه وهی به لایه وه گرنگه شیعیریه ت و ئیستاتیکای ده که، نه ک پابه ندبونی به یاساکانی زمانه وه به لکو پیویسته خۆی له و کۆت و به ندانه رزگار بکات، که یاساکانی زمان به سه ریدا سه پاندویه تی، بۆیه له پیناوی ده ربهرینی هه ست و سۆزیدا وشه و فریز و رسته کان به شیوه یه کی ئازادانه داده ریزن، دور له پابه ندبونی به زمانی ئاساییه وه، ئەمهش ده رچونه له بنه ما و ده ستوره کانی زمان، به لام بۆ شاعیر رینگه پیدراوه، که چۆنی ویست به و شیوه پاش و پیش به که ره سته کانی رسته بکات و رۆنانی رسته تیکدات یان به شیکی سه ره کی یان لاوه کی له پیکهاته ی رسته که دا بکرتینیت، مه رجیش نییه "هه مو ئه ولادانانه سینتاکسیانه ی شاعیر به پیی بنیاتی ده که شیعیریه که ی ئه نجامی ده دات، بۆ تیکدانی که ره سته کانی رسته و شیوازی ریزبه ندیه کان بیت، به لکو مه به ستیتی داهینان و شیوازیکی نوی شیعیری بنیات بنیت، تا به هۆیه وه بتوانیت به هایه کی زیاتر و جواتر به ده که شیعیریه که بدات" (حسین و قادر، ۲۰۲۰: ۳۶). که واته بۆ ئه وهی شاعیر بیه وی خوینهر سه رسام بکات، پیویسته له شیوه ئاسایی و باوه که ی زمان ده ربچیت و تیکیدات، ملکه چی یاساکانی ریزمان نه بیت و جۆره ناریزمانیه ک بخولقینیت. له و چوارچیه وه دا

ئەگەر سەیری شیعەرەکانی نەوحی بکەین، بە چەندین شیۆه لادانی سینتاکسی ئەنجام داوه، له گرنگترین لادانهکانیش:

۱- پێشخستن و دواخستن:

یه کێک له دیارترین لادانهکان که شاعیر ئەنجامیداوه له ئاستی رستهدا (پیش و پاشخستن) ی که رستهکانی رستهیه، که "بریتیه له دانانی که رستهیه که له دهرهوهی چوارچیۆه ی سینتاکسی رسته که خۆی" (قادر، ۲۰۰۶: ۵۰)، ئەمەش رۆلێکی گرنگی ههیه له دهوله مه ندرکدنی زمانی شیعریدا و شاعیر به مه به ست جیگۆرکی به شوینی پیکهاتهکانی رسته دهکات، له بهرئهوهی یه کێک له و که رسته تانه گرنگی تاییه تی ههیه لای شاعیر یا خود دهیه ویت سهرنجی خوینهر رابکیشیت و سهرسامی بکات، "بۆئهوهی چهند جاریکی دیکه چاو به دهقه که دا بخشینیته وه، تا دهگاته ئه و چه مکه شاراوانه ی که وا له نیو لادان و خزینه کانی زماندا خویان شار دۆته وه، ههروه کو زانای فهره نسی (جان کوهن) ئاماژه به وه دهکات که وا به دوا ی ههر به زانندیکی یاسایه کی ریزمانی، چهند چه مک و واتایه کی نادیار خویان شار دۆته وه" (حمد، ۲۰۱۷: ۱۶۸)، ههر شیعریکیش که به ئاسانی خۆی نه دات به دهسته وه و نامۆی و لادانی تیدا زۆر بیت، ئاستی ئیستاتیکی و شیعرییه تی دهقه که دهچیته ئاستیکی بالاوه و شیوازیکی جوان به دهقه که ده به خشیت، له لایه کیتره وه "دیاردی پاش و پێشخستن ته نها دهرچون نییه له یاسا کانی زمان، به لکو شاره زاییه کی هونه ریییه، که ده بیته هۆی هاوئا ههنگی نیوان وشه و رسته کان و جوانی ده خولقینیت و ده بیته جیگه ی تیرامانی خوینهر" (جلودی و دریدی، ۲۰۱۶: ۲۳). ئەگەر له و روانگه یه وه له شیعەرەکانی نەوحی وردبینه وه، ده بینین شاعیر به گه لیک شیۆه ی جۆراو جۆر توانیویه تی لادانی رسته یی ئەنجامدات، له بنیاتی هه ندیک له دهقه شیعرییه کانی، یه کێک له و رینگایه نه ش پیش و پاشخستنی که رسته کانی رسته یه:

أ- دواخستنی بکه ر:

یه کێک له و لادانانه ی که شاعیر له ئاستی رستهدا ئەنجامیداوه دواخستنی بکه ره، که به پێی یاسا کانی ریزمان بکه ره ده که ویته سه ره تای رسته وه، بۆ نمونه:

به رد ئه تاوینیته وه ئاخم له غوربه ت بۆ حوزور

وا بلیسه ی ئاگری دل تاوی هیناوه له دور (کاکه یی، ۲۰۱۰: ۵۳)

له م دیره دا شاعیر جیگۆرکی له نیوان پیکهاته کانی رسته دا کردوه، شوینی بکه ر(ئاخم) که به پێی یاسا ریزمانیه کان ده بیته له سه ره تاوه بیت، به لام شاعیر بکه ری دواخستوه و هه ندی که رسته یتری پیش خستوه، بۆئه وه ی زیاتر دیار و ئاشکرا و له بهرچاو بیت، چونکه به لایه وه گرنگتره و دهیه ویت سهرنجی خوینهر رابکیشیت یان له وانیه هه ندیک هۆکاری هه ست و سۆزی له دواوه شاردرابیته وه. له بنچینه شدا رسته که ده بیته به م شیۆه یه بیت:

(بکه ر+ بهرکار+ کردار) لایداوه بۆ — (بهرکار+ کردار+ بکه ر)

(ئاخم به رد ئه تاوینیته وه) لایداوه بۆ — (به رد ئه تاوینیته وه ئاخم)

ب - پێشخستنی کردار:

به پیتی یاساکانی ریزمان له زمانی کوردیدا، کردار دهکه ویتته کۆتایی رسته وه، به لام شاعیر پابهندی یاسا ریزمانییهکان نابیت و پیشی دهخات، بۆنمونه:

دینه سه رکانی همه بهگ ئاسکه کانی سه ره په چه

ئافهرین بۆ ئه و کچه ی بۆ یاری خۆی گهردن که چه (کاکه یی، ۲۰۱۰: ۳۱۱)

له نیوه دیڤی یه که مدا شاعیر کرداری (دین) هیناو ته پیشه وه، که پیچه وانهی یاسا ریزمانییهکانه و شوینی له کۆتایی رسته که دایه، زۆر جار شاعیر به مه بهستی جه ختکردنه وه و سه رنجراکیشانی خوینهر یان دهر برینی ههستی خۆی، هه ر وشه یه کی به لاوه گرنگ بیت له رسته دا شوینه که ی ئالوگۆر ده کات. که له بنچینه دا رسته که به م شیوه یه یه:

(بکه ر+ ته واو که ری ناراسته وخۆ+ کردار) لایداوه بۆ — (کردار+ ته واو که ری ناراسته وخۆ+ بکه ر)

(ئاسکه کانی سه ره په چه بۆ سه رکانی همه بهگ دین) - (دینه سه رکانی همه بهگ ئاسکه کانی سه ره په چه)

ت - پیشخستی بهرکار:

شیوازی ریزبونی که رهسته کانی رسته له کاری تیپه ردا (بکه ر+ بهرکار+ کردار) ه، شاعیر هاتوه ئه م ریزبه ندییه ی تیکشکاندوه و بهرکاری پیش خستوه، بۆنمونه:

جیاوازی نییه گهرمین و کوستان

گیان بهخت ئه که ن له بۆ کوردستان (کاکه یی، ۲۰۱۰: ۱۳۷)

لیره دا شاعیر هه ستاوه به پیشخستی (بهرکار) و که وتۆته پیش بکه ره وه، وشه ی (جیاوازی) که بهرکاره، پیویسته له دوا ی بکه ره وه (گهرمین و کوستان) ه وه بیت، به لام شاعیر پیشی خستوه، که خۆی به شیوه یه کی ئاسایی و به بی لادان به م شیوه یه یه:

(بکه ر+ بهرکار+ کردار) لایداوه بۆ — (بهرکار+ کردار+ بکه ر)

(گهرمین و کوستان جیاوازی نییه) — (جیاوازی نییه گهرمین و کوستان)

ج - پیشخستی هاوهلناو:

هاوهلناو شوینی له ریزبه ندی رسته دا ده که ویتته دوا ی ناوه وه، به لام شاعیر هاوهلناوی پیش ناو خستوه، ئه مه ش دهرچونه له یاساکانی سینتاکس، بۆنمونه:

گهرچی خۆ مانگی گولانه روم وه کو بهرگی خهزان

زهرده چاوم سوره بهرگم شینه دل پر ماته مم (کاکه یی، ۲۰۱۰: ۶۹)

ئه گهر سه رنجی نیوه دیڤی دوهم بدهین، ده بینین هاوهلناوی (زهره، سور، شین)، که وه سفی ناوی (چاو، بهرگ، دل) یان کردوه، لادانی سینتاکسی تیکدایه و پیش ناو هاتون، که به پیتی یاسا ریزمانییهکان ده بیت ریزبونیان به م شیوه یه بیت:

(ناو+ هاوهلناو) لایداوه بۆ — (هاوهلناو+ ناو)
(چاوم زهرده بهرگم سوره و دل شینه) — (زهرده چاوم سوره بهرگم شینه)

ئەم پێشخستنی هاوهلناوێش بەشیوەیهکی هەرپه‌مه‌کی نه‌بوه، به‌لكو شاعیر به‌مه‌به‌ستی جه‌خت‌کردنه‌وه یان گرنگی پێدان به‌ واتای كه‌ره‌سته‌یه‌ك له‌ ناو رسته‌دا پاش و پێشیان پێده‌كات، به‌ واتایه‌كیتر شاعیر چ كه‌ره‌سته‌یه‌کی لا مه‌به‌ست و گرنگی بیت و بییه‌ویت سه‌رنجی خوێنه‌ر رابكیشیت، ده‌یهیته‌ پێشه‌وه و له‌ شوینی دیاریكراوی خۆیدا داینانی، كه‌ له‌ زمانێ ئاساییدا بۆی ته‌رخانكراوه. جگه‌له‌وه‌ش هاوهلناوه‌كان زیاتر لایه‌نی سۆزداری شاعیر ده‌رده‌خه‌ن، ده‌كریت شاعیر بۆگوزارشتكردن له‌ حالێ خۆی بیانخاته پێش ناوه‌وه.

ح - پێشخستن و دواخستنی ته‌واوكه‌ری ناراسته‌وخۆ و هاوه‌لكار:

به‌ پێی یاساكانی ریزمان له‌ زمانێ كوردیدا، هاوه‌لكار و ته‌واوكه‌ری ناراسته‌وخۆ به‌م شیوه‌یه‌ ریزده‌كری له‌ رسته‌دا (بكه‌ر + هاوه‌لكار + به‌ركار + ته‌واوكه‌ری ناراسته‌وخۆ + كردار)، به‌لام شاعیر له‌ به‌ر هۆكاری جیاواز پێشیان ده‌خات یان دوايان ده‌خات و ده‌یانخاته كۆتایی رسته‌وه، بۆنمونه:

هیشتا كورد زمان، تینه‌گه‌بیه

به‌و چاوه‌راوه‌ پێی هه‌لخزیوه (كاكه‌یی، ۲۰۱۰: ۱۷۱)

لێزه‌دا شاعیر له‌ رێگه‌ی پێشخستنی (هاوه‌لكار) هوه‌ فۆكس ده‌خاته سه‌ر ئه‌وه‌ی، كه‌ به‌ درێژایی میژو كورد هه‌لخه‌له‌ تینراوه، به‌هۆی كالفامی خۆیه‌وه، بۆیه‌ هاوه‌لكاری (هیشتا)ی هیناوه‌ته‌ پێشه‌وه، مه‌به‌ستی له‌م كاره‌ش تیشك خسته‌سه‌ر كاتی روداوه‌كه‌یه، ئه‌گینا به‌ پێی یاسا ریزمانیه‌كان هاوه‌لكار له‌ دواي بكه‌ره‌وه دیت، به‌م شیوه‌یه:

(بكه‌ر+ هاوه‌لكار+ كردار) لایداوه بۆ — (هاوه‌لكار+ بكه‌ر+ كردار)

(كورد زمان هیشتا تینه‌گه‌بیه). — (هیشتا كورد زمان، تینه‌گه‌بیه)

له‌ شیعریکی دیکه‌دا شاعیر ده‌لیت:

ئیمه‌ سل ناکه‌ین له‌ تۆپ و له‌ غاز

به‌ هۆنراوه‌یی ئه‌گه‌ینه‌ هه‌وراز (كاكه‌یی، ۲۰۱۰: ۱۶۶)

له‌ نیوه‌ دێری یه‌كه‌مدا وشه‌ی لیکدراوی (له‌ تۆپ و له‌ غاز) ته‌واوكه‌ری ناراسته‌وخۆ و كه‌وتوته‌ كۆتایی رسته‌وه، ئه‌مه‌ش پێچه‌وانه‌ی یاسا ریزمانیه‌كانه‌، كه‌ به‌ پێی یاساكانی سینتاکس پێویستبو به‌م شیوه‌یه‌ بیت:

(بكه‌ر+ ته‌واوكه‌ری ناراسته‌وخۆ+ كردار) لایداوه بۆ — (بكه‌ر+ كردار+ ته‌واوكه‌ری ناراسته‌وخۆ)

(ئیمه‌ له‌ تۆپ و له‌ غاز سل ناکه‌ین) — (ئیمه‌ سل ناکه‌ین له‌ تۆپ و له‌ غاز)

له‌ نیوه‌ دێری دوهمدا وشه‌ی (به‌هۆنراوه‌یی) هاوه‌لكاری چۆنیه‌تییه‌ و شوینی له‌ رسته‌دا به‌م شیوه‌یه‌: (ئیمه‌ به‌هۆنراوه‌یی به‌ هه‌وراز ده‌گه‌ین).

به شیوه‌یه‌کی گشتی، له کۆی شیکردنه‌وه‌ی ئەم ده‌قانه ئەوه‌مان بۆ دەرده‌که‌وێت، که له گرنگترین هۆکاره‌کانی پاش و پیشخستنی که‌ره‌سته‌کانی رسته لایه‌نی کیش و سه‌روایه، ئەوه‌ش له پیناو سه‌رنج راکیشانی خوینهر و چیژ به‌خشینه به خوینهر، به‌واتایه‌کیتر هه‌مو لادانیه‌کی شیعری له پیناو ئیستاتیکای ده‌قدایه. چونکه به‌ی رچاوکردنی ئەم لایه‌نه شیعریک له دایک نابێت، که تایبه‌تمه‌ندی شیعری تێدابێت.

٢- کرتاندن:

شیوازیکیتری لادانی سینتاکسی، که له بنیاتی شیعره‌کانی (نه‌وحی) دا به‌رچاو ده‌که‌وێت دیارده‌ی کرتاندنی وشه‌یه یان دانه‌یه‌کی ریزمانییه، که بریتیه "له سرپینه‌وه و بزربونی ره‌گه‌زێکی ناوه‌وه‌ی رسته، له کاتی‌کدا رسته‌که پیوستی پێیه‌تی" (کوهن، ١٩٨٦: ١٤٩)، به‌لام شاعیر به‌ئه‌نقه‌ست ده‌یکرتینی "چونکه مانای له رسته‌که‌وه دەرده‌که‌وێت و شاعیر ناوبردنی به‌ زیاده‌ده‌زانی، واته به‌هۆی ئەو وشانه‌ی که ده‌گوترین مانای وشه لابراوه‌کانیش دەرده‌که‌وێت و ئیتر پیوست به‌گوتی ئەوان ناکات" (گه‌ردی، ١٩٧٩: ٥٣)، به‌شه کرتینراوه‌که‌ش ده‌کریت به‌شیک سهره‌کی رسته (بکه‌ر، کردار...بیت، یان به‌شیک لاهه‌کی و سه‌رباربیت وه‌ک (ئاوه‌لکار، ئامراز...))، مه‌به‌ستیش له ئەجامدانی بۆ کورتبیری و چرک‌کردنه‌وه‌ی زمانه یان بۆ پاراستنی کیش و سه‌روایه، له‌گه‌ل ئەوه‌شدا بنه‌مایه‌کی گرنگی داهینانی ئەده‌بییه و ده‌بیته هۆی ده‌وله‌مه‌ندکردنی ده‌قه‌که له پوی هونه‌رییه‌وه. هه‌ندیک جاریش کرتاندن ده‌بیته هۆی ته‌مومژی و سه‌ر له خوینهر ده‌شیوینیت، به‌شیوه‌یه‌کی گشتیش کرتاندن دیارده‌یه‌کی لادانه به‌مه‌به‌ستی به‌رزکردنه‌وه‌ی ئاخاوتن بۆ ئەوه‌ی بگاته ئاستیک بتوانیت سه‌رنجی خوینهر بۆخۆی رابکیشیت و کاریگه‌ری له‌سه‌ر دروست بکات، وێرای ئابوریکردن و به‌خشینی جوانی. نمونه‌ی ئەم جووره لادانه‌ش له‌شیعه‌کانی (نه‌وحی) دا ده‌بینریت و شاعیر به‌چه‌ندین جوور که‌ره‌سته‌کانی رسته‌ی کرتاندوه:

١- کرتاندنی بکه‌ر:

هه‌رچه‌نده بکه‌ر پیکهاته‌یه‌کی سهره‌کی و گرنگی رسته‌یه، به‌لام "ده‌شیت بکه‌ر له دروسته‌ی پوکه‌شدا دهرنه‌که‌وێت و (pro)یه‌ک له شوینی دابنریت، چونکه جیناوی لکاوی کوتایی کرداره‌که هه‌مان که‌س و ژماره‌ی بکه‌ره‌که ده‌نوینیت، بۆیه ده‌توانریت بکه‌ر به‌فونه‌تیکه‌ی دهرنه‌بدریت، رسته‌که‌ش واتای ته‌واو بیت" (مه‌حوی، ٢٠٠١: ٤٥)، چونکه به‌هۆی که‌ره‌سته‌کانیتری رسته‌وه مانای رسته‌که پون ده‌بیته‌وه. له‌لایه‌کیتره‌وه زمانه‌ی کوردی زمانیه‌کی بکه‌رخراوه و ئەم جووره کرتاندنه‌ی زیاتر تیدا پوده‌دات. شاعیر له‌چه‌ندین ده‌قی شیعریدا به‌مه‌به‌ستی چرک‌کردنه‌وه‌ی زمانه‌که‌ی بکه‌ری کرتاندوه، وه‌ک له‌م نمونه‌یه‌دا دەرده‌که‌وێت:

نه‌خۆش به‌هه‌وا چاک ئەکاته‌وه

ژه‌نگ له‌ده‌رونی پاک ئەکاته‌وه (کاکه‌یی، ٢٠١٠: ١٧٠)

شاعیر له‌هه‌ردو نیوه دێره‌که‌دا بکه‌ری کرتاندوه، که ناوچه‌ی گه‌شتیاری (قه‌رده‌اغ)ه، به‌لام به‌هۆی جیناوی ریکه‌وتنی (ات)ه‌وه، واتا‌که‌ی ته‌واو‌کردوه. لێره‌دا شاعیر جگه له‌چرک‌کردنه‌وه‌ی زمانه‌که‌ی، ناسکی و جوانی به‌ده‌قه‌که به‌خشیه و له‌ئه‌گه‌ری نه‌کرتاندنی بکه‌ریش ئاوازیکی ناسازی دروست ده‌کرد و له‌ئاستی ئیستاتیکه‌ی ده‌قه‌که‌ی که‌م ده‌کرده‌وه، له‌بنه‌په‌تیشدا پیکهاته‌ی شیعره‌که به‌م شیوه‌یه‌یه:

قەرهداغ نەخۆش بە هەوا چاک ئەکاتەو
قەرهداغ ژەنگ لە دەرونی نەخۆش پاک ئەکاتەو

ب - کرتاندنی کار:

کار بە هەمان شیوەی بکەر کەرەستەیهکی سەرەکی ڕستەیه و دەتوانرێت دەرئەرێت و بەرجهسته نەکریت، شاعیر هەندیجار لەبەر پێویستی ئیستاتیکی دەقەکەیی کاری ڕستەکە لادەبات و دەیکرتینیت، ئەم دیاردەیه بەتایبەتی لە ڕستە لیکدراوەکاندا بەرلأوه، کە "کەرەستەیهک لە بەشی دوهمی ڕستەیهکی لیکدراودا، کە زیاتر کردار دەگرێتەو دەقرتینریت" (قادر، ۲۰۰۶: ۳۳)، چونکە لە چوارچێوەی ڕستە لیکدراوەکاندا، ڕستە سادەکان هەمان مەبەستیان هەیه و کرداریک دەتواننێت حوکمی هەردو فریزە ناوییه کە بکات، بۆیه شاعیر بە مەبەستی خۆلادان لە دوبارەکردنەو و ئابوریکردن کاری ڕستەکە دەکرتینیت، وەک لەم نمونانەدا دەرئەرێت:

نە با لێیدام نە هەتاو

بەندم سی مانگە تەواو (کاکەیی، ۲۰۱۰: ۱۵۱)

شاعیر بۆ دەرخستنی کاریگەری زیاتری ئەو ڕوداوەی بەسەریدا هاتو، بە مەبەست ڕستەکەیی درێژ کردۆتەو و هەردو ڕستە سادەکەیی لیکدراوە و تەنها یەک کرداری بەکارهیناوه و جاریک کرداری (لێیدام) کرتاندو، کە ڕستەکە لە بنچینەدا بەم شیوەیهیه (نەبا لێیدام نە هەتاو لێیدام). هەروەها شاعیر دەلێت:

چاوی نەرمی تازه هەستاوه لە خەو گیانم فیدای

ئەمری وایه دل بیا هەرکەس هەیه زو رابکا (کاکەیی، ۲۰۱۰: ۲۵)

لە نیوه دێری یەکەمدا کرداری (بیت) کرتینراوه، کە لە بنچینەدا شیعره کە بەم شیوەیهیه:

(چاوی نەرمی تازه هەستاوه لە خەو گیانم فیدای بیت.)

ت - کرتاندنی بەرکار:

بەرکار کەرەستەیهکی گرنگی ڕستەیه، کە بەشی کردار تەواو دەکات و "لە ژێر کاریگەری کردەیی کاردايه" (فەرهادی، ۲۰۱۳: ۲۳)، بەپێی هیزی کردارەکانیش، دو جۆر بەرکار لە ڕستەدا بونی هەیه، کە بەرکاری راستەوخۆ و بەرکاری ناراستەوخۆیه:

- بەرکاری راستەوخۆ:

بەرکاری راستەوخۆ پیکهاتەیهکی سەرەکی ئەو ڕستەیه، کە کارەکانیان تیپه پرن و بەشیوەیهکی راستەوخۆ دەکەوێت ژێر کاریگەری کاری ڕستەکەوه، بەپێی یاساکی ڕیزمانی کوردیش مەرجه لەو ڕستەدا بونی هەبیت، کە کردارەکانیان تیپه پرن، چونکە زۆر جار لابردن و کرتاندنی بەرکاری راستەوخۆ دەبیتە هۆی تیکچونی واتای ڕستە و تەمومژی و لیلی واتای ڕستە، بە تایبەتی لە ئاستی ڕوکه شدا، بەلام لە ئاستی قول و ڕۆنایی ژێره وهی ڕستەدا بەرکار بونی هەیه و بەهۆی کەرەستەکانیتری ڕستەوه ماناکەیی ڕون دەبیتەوه. نمونەیی ئەم جۆره کرتاندنەش لە شیعره کانی نەوحی دا بەرچاو دەکەوێت، وەک دەلێت:

هه‌ورییه یا مشکیییه، وا رۆژی روی تۆی گرتوه

لای بده با ده‌رکه‌وی چاو و برو و هه‌م زاره‌که‌ت (کاکه‌یی، ۲۰۱۰: ۴۴)

له نیوه دێری دوه‌ما کاری داخوازی (لای بده) کاریکی تیپه‌ره و پیوستی به به‌رکاره، به‌لام شاعیر به‌رکاره‌که‌ی کرتاندوه، به‌لام به‌هۆی نیوه دێری یه‌که‌مه‌وه ده‌زانین که به‌رکاره‌که (هه‌ورییه یا مشکیییه)، واته له بنچینه‌دا رسته‌که به‌م شیوه‌یه‌یه:

(هه‌ورییه یا مشکیییه لای بده با ده‌رکه‌وی چاو و برو و هه‌م زاره‌که‌ت)

هه‌روه‌ها شاعیر ده‌لێت:

ده‌ستم گه‌یشه‌ سینه به‌شه‌رتی راو و په‌یمان

دو به‌ی ده‌گوشی زیاتر هه‌دی نییه به‌ ویژدان (کاکه‌یی، ۲۰۱۰: ۷۴)

له نیوه دێری دوه‌ما کاری (ده‌گوشی) کاریکی تیپه‌ره و پیوستی به به‌رکاره، به‌لام شاعیر به‌رکاره‌که‌ی کرتاندوه و شیعره‌که‌ی چرک‌دۆته‌وه، به‌لام به‌هۆی نیوه دێری یه‌که‌مه‌وه ده‌زانین که به‌رکاره‌که (ده‌ست)ه، واته له بنچینه‌دا رسته‌که به‌م شیوه‌یه‌یه:

(ده‌ستم دو به‌ی ده‌گوشی زیاتر هه‌دی نییه به‌ ویژدان)

- به‌رکاری ناراسته‌وخۆ:

به‌رکاری ناراسته‌وخۆ ئه‌و به‌شه ئاخواتنه‌یه، که به یارمه‌تی ئامرازی په‌یوه‌ندی ده‌دریته پال کار، به شیوه‌یه‌کی ناراسته‌وخۆش ده‌که‌ویته ژیر کاریگه‌ری کرداره‌وه و زۆرجار وه‌کو که‌ره‌سته‌یه‌کی لاوه‌کی به‌کارده‌هێنریت و زیاتر بو‌ پونکردنه‌وه‌ی رسته‌یه، بۆیه ده‌توانریت ده‌رنه‌بریت و لابیریت له رسته‌دا به‌بی ئه‌وه‌ی واتای رسته‌که تیکبجیت، به‌لام هه‌ندی‌جار کرتاندنی به‌رکاری ناراسته‌وخۆ ده‌بیته هۆی ناریزمان بونی رسته‌که و تیکچونی واتاکه‌ی، به‌تایبه‌تی له‌و رستانه‌ی که کاره‌کانیان ناته‌واوه. بۆنومه شاعیر ده‌لێت:

به چاو داگرتنیکی دل ئه‌با جه‌رگیش ئه‌سوتینی

له ئاینم ئه‌ترسم ئه‌و گوله‌ بیبا به‌ زۆرداری (کاکه‌یی، ۲۰۱۰: ۱۱۱)

له نیوه دێری یه‌که‌ما (به) پیشه‌بنده و (چاو داگرتن) چاوگیکی لیکدراوه و به‌رکاری ناراسته‌وخۆی رسته‌که‌یه و کرتینراوه، که له بنچینه‌دا رسته‌که به‌م شیوه‌یه‌یه:

(به چاو داگرتنیکی دل ئه‌با به چاو داگرتنیکی جه‌رگ ئه‌سوتینی)

ج - کرتاندنی نیهاد:

نیهاد ده‌کریت وشه‌یه‌ک یان گرینه‌کی ناوی بیته، که بونی به‌کاره ناته‌واوه‌که‌وه په‌یوه‌سته و خۆی کاریک ئه‌نجام نادات، به‌لکو سیفه‌تیکی ده‌دریته پال، واته نیهاد که‌ره‌سته‌ی سه‌ره‌کیی ئه‌و رستانه‌یه، که کاره‌کانیان ناته‌واوه. ئه‌م جو‌ره کرتاندنه‌ش له ده‌قه شیعریه‌که‌ی (نه‌وحی) دا به‌رچاو ده‌که‌ویته. بۆنومه شاعیر ده‌لێت:

مهسته سه‌ربه‌سته چ ده‌ربه‌سته له باخا ياخييه
ئهو ئه‌زانی لیو و گۆنای خوئی وه‌کو گولباخييه (کاکه‌یی، ۲۰۱۰: ۳۱۴)

له نیوه دیڤی یه‌که‌مدا شاعیر بو ئه‌وه‌ی زۆرتین سیفته‌ی خوشه‌ویسته‌که‌ی به‌که‌مترین وشه‌ ده‌رب‌پیت و زمانه‌که‌ی چ‌ر‌ب‌کاته‌وه، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا ئیستاتیکی ده‌قه‌که‌ی بپاریزیت، نیه‌ادی رسته‌که‌ی (چوار) جار کرتاندوه، که‌ له‌ بنچینه‌دا رسته‌کان به‌م شیوه‌یه‌ن:

(یار مه‌سته یار سه‌ربه‌سته یار چ ده‌ربه‌سته یار له باخا ياخييه)

ح - کرتاندنی ئامراز:

ئامرازه‌کان که‌ ره‌سته‌ی لاوه‌کین له‌ رسته‌دا، که‌ ئه‌رکیان زیاتر ریکخستنی په‌یوه‌ندی نیوان به‌شه‌کانی رسته‌یه، هه‌رچه‌نده به‌ شیوه‌یه‌کی فراوان له‌ رسته‌دا به‌کار دین، به‌لام ده‌کریت رسته به‌بی ئامرازی دروستبکه‌ین یان هه‌ندیجار له‌ رسته‌دا لابیرین، به‌بی ئه‌وه‌ی کار له‌ دروسته‌ی واتا و ریزمانی رسته‌که‌ بکات، ئه‌وه‌ی جیگه‌ی سه‌رنجه له‌ شیعه‌ره‌کانی (نه‌وحی) دا کرتاندنی ئامراز به‌که‌می به‌رچاوده‌که‌ویت، ئه‌و ئامرازه‌ش که‌ شاعیر کرتاندویه‌تی زیاتر ئامرازه‌کانی (په‌یوه‌ندی، لیکده‌ر، دانه‌پال، پرس)ن، وه‌ک له‌م نمونه‌دا ده‌رده‌که‌ویت:

روم نییه بیمه حوزور بویه ئه‌نالینم له دور

غه‌مه‌ده‌ی دیداری تووم و تینوم بو وه‌سه‌له‌تت (کاکه‌یی، ۲۰۱۰: ۳۶)

شاعیر له‌ دوا‌ی کرداری (بیم) ئامرازی په‌یوه‌ندی (بو)ی کرتاندوه، له‌ جیگه‌ی ئامرازی په‌یوه‌ندی (ه)ی داناوه، به‌مه‌ش جگه له‌ چ‌ر‌کردنه‌وه‌ی زمانه‌که‌ی و له‌نگ نه‌بونی زیاتری کیشی شیعه‌ره‌که‌ی، ئاوازی ناوه‌وه‌ی شیعه‌ره‌که‌ی خوشترکردوه. که‌ له‌ بنه‌ره‌تا ده‌بیت رسته‌که به‌م شیوه‌یه بیت:

(روم نییه بیم یو حوزور بویه ئه‌نالینم له دور)

هه‌روه‌ها له‌ شوینیکیترا شاعیر ده‌ل‌یت:

به‌چاو داگرتنیکی دل ئه‌با جه‌رگیش ئه‌سوتینن

له‌ ئایینم ئه‌ترسم ئه‌و گوله‌ بیبا به‌ زۆرداری (کاکه‌یی، ۲۰۱۰: ۱۱۱)

له‌ نیوان کاری (ئه‌با) و ناوی (جه‌رگ) دا ئامرازی لیکده‌ری (و) کرتینراوه، که‌ کاری پیکه‌وه به‌ستنی هه‌ردو رسته‌که‌یه، که‌ له‌ بنچینه‌دا رسته‌که ده‌بیت و ابیت:

(به‌چاو داگرتنیکی دل ئه‌با و جه‌رگیش ئه‌سوتینن)

نه‌وحی له‌ شیعه‌ریکیترا ئامرازی لیکده‌ری (تا)ی کرتاندوه وه‌ک ده‌ل‌یت:

زولفی هه‌له‌فیدا له‌سه‌ر گونا چه‌ناگه‌ی گرته‌وه

وه‌ک خه‌ریته‌ی چین و ژاپان هه‌ردو لاکه‌ی گرته‌وه (کاکه‌یی، ۲۰۱۰: ۳۱۲)

له نیوه دێری یه‌که‌مدا ئامرازی لیکده‌ری (تا) کرتینراوه، که دو رسته‌ی ساده به یه‌که‌وه ده‌به‌ستیت، به‌م کرتانده‌ش کیشی شیعره‌که‌ی پاراستوه، که له بنچینه‌دا شیعره‌که به‌م شیوه‌یه‌یه:

(زولفی حه‌لقه‌یدا له‌سه‌ر گونا تا چه‌ناگه‌ی گرته‌وه)

له دیره شیعریکتیدا ده‌لایت:

خه‌تتی ئیمه‌ش فی‌ر ئه‌بی وه‌ک شاباز

کورد ئیمه‌ ئه‌لی چیه‌ی زوان کوردی؟ (کاکه‌یی، ۲۰۱۰: ۱۳۴)

لیره‌دا شاعیر ئامرازی دانه‌پالی (ی) کرتانده‌وه، که ناوی (کورد) و جیناوی سه‌ربه‌خوی (ئیمه‌ی) داوه‌ته پال یه‌ک، که له بنچینه‌دا ده‌قه‌که به‌م شیوه‌یه‌یه: (کوردی ئیمه‌ ئه‌لی چیه‌ی زوان کوردی؟)

ئه‌نجام:

۱- زمانی شیعری نه‌وحی به‌شیوه‌یه‌کی گشتی به‌ دو ئاراسته‌دا رۆیشتو، له به‌شیک شیعره‌کانیدا زمانیکی ساده و په‌وان و ساکاری به‌کاره‌یناوه و نزیکه له زمانی سه‌رزاری خه‌لکی، به‌تایبه‌تی له‌و شیعرانه‌ی که ناوه‌پۆکیکی سیاسی و نه‌ته‌وه‌بیان له‌خۆ گرتوه، شاعیر ئه‌وه‌نده‌ گرنگی داوه به‌ په‌یامی شیعره‌که‌ی، هینده له‌ خه‌می فۆرمی شیعره‌کانیدا نه‌بوه، ئه‌مه‌ش بو‌ته‌ هۆی دابه‌زینی ئاستی ئیستاتیکی هه‌ندیک له‌ شیعره‌کانی، به‌لام له‌ به‌شیک زۆری شیعره‌کانیدا به‌تایبه‌تی له‌ شیعره (غه‌زله و چوارینه‌کان)یدا، توانیوه‌تی به‌شیوه‌یه‌کی داهینه‌رانه‌ گوزارشت له‌ واقیعی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌رونی خۆی بکات و پارێزگاریش له‌ شیعرییه‌تی ده‌قه‌کانی بکات.

۲- نه‌وحی زمانی عه‌ره‌بی و فارسی به‌ باشی زانیوه، ئه‌مه‌ش بو‌ه به‌ سه‌رچاوه‌ی ده‌وله‌مه‌ندکردنی زمانی شیعره‌کانی و چیرۆکی زیاتریشی به‌ شیعره‌کانی به‌خشیوه، له‌ هه‌مان کاتدا له‌ ریگه‌ی به‌کاره‌ینانی هه‌ندی و شه‌ی بیانیه‌وه‌ خه‌لکی له‌ پیشکه‌وتنی زانست و دۆزینه‌وه‌ی شتی نوێ ئاگادار ده‌کاته‌وه و به‌راوردی دواکه‌وتویی ژبانی کورد و پیشکه‌وتنی پۆژئاوا ده‌کاته‌وه، تاکو هانی نه‌ته‌وه‌که‌ی بدات چاو له‌ پۆژئاوا بکه‌ن و له‌پوی زانست و هونه‌ره‌وه‌ پیشبکه‌ون.

۳- نه‌وحی له‌ریگه‌ی یاریکردن به‌ وشه و کرتانندی ده‌نگ و که‌ره‌سته‌کانیتری رسته‌وه، تاراده‌یه‌کی باش زمانه‌که‌ی چر کردۆته‌وه و کیش و سه‌روای شیعره‌کانی پاراستوه، هه‌ندی‌جاریش په‌نای بردۆته‌ به‌ر داهینانی وشه و ده‌سته‌واژه‌ی شیعری نوێ و جیگۆرکیکردن به‌ وشه و پاش و پیش خستنی به‌ مه‌به‌ستی هه‌ژاندن و سه‌رنج‌راکیشانی خوینهر و جه‌ختکردنه‌وه‌ له‌سه‌ر ئه‌و واتا و مه‌به‌سته‌ی که‌ شاعیر ئامانجیه‌تی.

Aesthetics of Poetic Language in the Dewan of "Nawhi"

Omed Raheem SHamsadin¹ - Mohammed Majid Abdullah²

¹Department of Kurdish Language, College of Language and Humanities, Garmian University, Khanaqin, Diyala Province, Iraq.

²Department of Kurdish Language, College of Primary Education, Garmian University, Kalar, Kurdistan Region,

Abstract:

This research, entitled "Aesthetics of Poetic Language in the Dewan of Nawhi", is an attempt to highlight the aesthetics of poetic language in general and the aesthetics of poetic language in particular in the poems of a little-known poet of Kurdish literature. It is grammatically defined in the structure of Noah's poetic language, which includes both lexical and syntactic levels. Through examples of his poetic texts, the aesthetic aspects and levels of the poet's poetic language, ability and poetic experience have been identified and presented. To conduct this research, the method (analytical description) has been used to reveal the purpose and content of poetic texts and analyze them grammatically. To achieve the goal, the research is divided into an introduction and two topics, which theoretically discusses the concept and definition of poetic language and in practice covers the structure of Noah's poetic language in terms of grammar. Finally, the results are summarized in several points.

Keywords: Language of Poetry, Deviation, Aesthetics of Language, Ellipsis.

سەرچاوه‌کان

- حمد، عبدالله خضر (۲۰۱۸)، دیوانی مه‌حوی، لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی شیوازگه‌ری، چ ۴، چاپخانه‌ی ته‌فسیر، هه‌ولێر.
- حسین، جه‌بار ئەحمەد (۲۰۰۸)، ئیستاتیکی ده‌قی شیعریی کوردی - کوردستانی عێراق (۱۹۵۰ - ۱۹۷۰)، چ ۱، چاپخانه‌ی ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلێمانی.
- خۆشناو، نه‌ریمان عه‌بدوللا، ۲۰۱۴، رسته‌سازی، چ ۲، چاپخانه‌ی رۆژه‌لات، هه‌ولێر.
- ره‌نجده‌ر، سه‌باح (۲۰۱۴)، ئەزمون وه‌ک ئاخواوتنیک له‌ناو ژیان، بلاوکراوه‌ی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانه‌ی حاجی هاشم، هه‌ولێر.
- ره‌نجده‌ر، سه‌باح (۲۰۱۳)، سێ کتیب له‌باره‌ی شیعره‌وه، چاپخانه‌ی بینایی، سلێمانی.
- سدیق، ئارام (۲۰۱۷)، زمان و شیعریه‌ت، چ ۱، چاپخانه‌ی ئەندیشه، سلێمانی.
- سه‌عید، ناز ئەحمەد (۲۰۱۳)، لادان له‌شیعری له‌تیف هه‌لمه‌تا، چاپخانه‌ی بینایی، سلێمانی.
- سابیر، په‌ریز (۲۰۰۶)، ره‌خنه‌ی ئەده‌بی کوردی و مه‌سه‌له‌کانی نوێکردنه‌وه‌ی شیعر، چ ۱، بلاوکراوه‌ی ده‌زگای ئاراس، هه‌ولێر.
- عه‌بدوللا، ئیدریس (۲۰۱۳)، شیوازگه‌ری لادان، چاپخانه‌ی له‌ریا، سلێمانی.
- عیزه‌دین، سامان (۲۰۱۰)، بنیاتی هونه‌ری له‌ شیعری له‌تیف هه‌لمه‌تا، چاپخانه‌ی که‌مال، سلێمانی.
- عه‌بدوللا، عه‌بدولسه‌لام نه‌جمه‌دین (۲۰۰۸)، شیکردنه‌وه‌ی ده‌قی شیعری له‌پۆی زمانه‌وانیه‌وه، چ ۱، چاپخانه‌ی حاجی هاشم، هه‌ولێر.
- فه‌ره‌ادی، ساجیده عه‌بدوللا (۲۰۱۳)، هه‌ندێ لایه‌نی رسته‌سازی زمانی کوردی، چاپخانه‌ی حاجی هاشم، هه‌ولێر.
- فه‌تاح، مه‌مه‌د مه‌عروف (۲۰۱۰)، لیکۆلینه‌وه‌ زمانیه‌کان، کۆکردنه‌وه‌ و ئاماده‌کردنی شیروان حسین خۆشناو- شیروان میرزا قادر، چاپخانه‌ی رۆژه‌لات، هه‌ولێر.
- قادر، خانزاد عه‌لی (۲۰۱۲)، زمانی شیعری حاجی قادری کۆیی و مه‌حوی و شیخ ره‌زای تاله‌بانی، چاپخانه‌ی حاجی هاشم، هه‌ولێر.
- که‌لاری، حوسین (۲۰۱۱)، شیواز له‌ هۆنراوه‌کانی فه‌ره‌اد شاکه‌لی دا، چاپخانه‌ی یاد، سلێمانی.
- کاکه‌یی، هه‌رده‌وێل (۲۰۱۰)، دیوانی مه‌لا حه‌سه‌نی نه‌وحی، چ ۱، چاپخانه‌ی شقان، سلێمانی.
- کاکێ، حه‌مه‌نوری عومه‌ر (۲۰۱۲)، شیوازی شیعری نوێی کوردیی کرمانجیی ناوه‌راست (۱۹۲۰ - ۱۹۷۰)، چاپخانه‌ی رۆن، سلێمانی.
- کانه‌بی، دلێر سادق (۲۰۰۹)، هه‌ندێ لادانی زمانی لای سێ شاعیری نوێخوازی کورد، چ ۱، چاپخانه‌ی خانی، ده‌ووک
- کوردۆ، محمد (۲۰۰۶)، گه‌ران به‌ دوا‌ی شیعر و جیاوازی، وه‌زاره‌تی رۆشنییری، به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی سلێمانی.
- گه‌ردی، عه‌زیز (۱۹۷۹)، ره‌وانبیزی له‌ ئەده‌بی کوردیدا، واتاناسی، به‌رگی ۳، چاپخانه‌ی کاکه‌ی فه‌لاح، سلێمانی.
- مه‌حوی، مه‌مه‌دی (۲۰۰۱)، رسته‌سازی کوردیی، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.
- یه‌عقوبی، عه‌بدولخالق (۲۰۲۱)، نالی ئاشنای سیرپی قه‌له‌م، چ ۱، له‌بلاوکراوه‌کانی ناوه‌ندی رۆشنییری په‌هه‌ند، سلێمانی.

یەعقوبی، عەبدولخالق (٢٠٠٢)، دەنگی بلویرینی دەق، لیکۆلینەوه و رەخنە ئێدەبی، ١، سەقز.

حسین، عطا رشید و قادر، عادل رشید (٢٠٢٠)، لادانی زمانی لە دەقه شیعرییەکانی دلشاد مەریوانی، گۆڤاری زانکۆ بو زانسته مرقایەتییهکان، بەرگی ٢٤، ژماره ٤، بەشی کوردی- کۆلیجی پەرودەری بنەرەتی، زانکۆی سلیمانی.

حسین، علی طاهر و محمود، شتۆ محمد (٢٠١٩)، خویندەنەوهی چەند دەقیکی شیعەر لە روانگە شیعرییەوه، گۆڤاری زانکۆی سلیمانی، بەشی زانسته مرقایەتییهکان، ژماره (٥٩).

حوسین، هیمداد (٢٠٠٨)، زمان و دەقی ئێدەبی، گۆڤاری پامان، ژماره (١٣١).

رەسول، عیزەدین مستەفا (١٩٨٥)، شیعری تازە کوردی، گۆڤاری رۆشنییری نوێ، ژماره (١٠٥).

عەلی خا، قادر (٢٠٠٨)، رۆل و کەسایەتی وشە لە کورتە شیعردا، گۆڤاری پامان، ژماره (١٣٥).

مستەفا، ئیدریس عەبدوللە و مستەفا، هیرۆ عەبدولرەحمان (٢٠٢١)، شیواز و شیوازناسی، گۆڤاری زانکۆی راپەرین، ژماره (٨).

محەمەد، محەمەد دلیر ئەمین و میره، ئەحمەد محەمەد رەشید (٢٠١٩)، زمانی شیعری یاخیبون لە دیوانی (ئێستا کچیک نیشتمانە) ی شیرکۆ بیکەسدا، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، ژماره (٦).

محەمەد، ئەنوەر قادر (٢٠١٦)، شیوازی شیعری مەولەوی تاوگۆزی لە روانگە ستایلناسی (شیوازاناسی) نوێوه، گۆڤاری زانکۆی سلیمانی، ژماره (٥١).

محەمەد، شاخەوان فەرهاد (٢٠١١)، زمانی شیعری پەشینو، گۆڤاری پامان، ژماره (١٧٢).

ئەحمەد، گولەباخ حوسین (٢٠١٦)، ئەزمونی شیعری کوردی رۆژەلاتی کوردستان کرمانجی ناوەراست (١٩٨٠-٢٠١٤) نامە ماستەر، کۆلیژی پەرودەری، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

ئەحمەد، صافیە محەمەد (٢٠١٣)، لادان لە شیعری نوێخوازی کوردیدا (١٩٨٠ - ١٩٩١)، نامە دکتۆرا، کۆلیجی زمان، زانکۆی کۆیه.

ئەحمەد، کەژال حەمە ئەمین (٢٠١٠)، بنیاتی هونەری لە شیعەرەکانی (فەرەیدون عەبدول بەرزنجی) دا، نامە ماستەر، کۆلیجی زمان، زانکۆی سلیمانی.

طە، هاوکار مامەند (٢٠١٥)، قەدەغەشکینی لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا باشوری کوردستان (١٩٨٠-١٩٩١)، نامە ماستەر، کۆلیژی پەرودەری، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

قادر، شیرزاد عەبدوللە (٢٠١٤)، لادان لە شیعری (رەفیق سابیر) دا، نامە ماستەر، فاکەلتی زمان و زانسته مرقایەتییهکان، سکولی زمان، بەشی کوردی، زانکۆی سلیمانی.

قادر، کاروان عومەر (٢٠٠٦)، رستەیی باسەند لە زمانی کوردیدا، نامە ماستەر، کۆلیژی زمان، بەشی کوردی، زانکۆی سلیمانی.

مستەفا، ئاسۆ عومەر (٢٠١٩)، رێچکەکانی گوتاری رەخنە شیعری لە ئێدەبی کوردیدا (کرمانجی خوارو ١٩٢٠-١٩٧٠)، نامە دکتۆرا، کۆلیجی زمان، بەشی کوردی.

میرزا، ئافان عەلی (٢٠٠٨)، چینی دەق لە شیعەرەکانی نالی دا، نامە دکتۆرا، کۆلیجی زمان، زانکۆی سلیمانی.

ادونیس (١٩٧٩)، مقدمة للشعر العربي، الطبعة الثالثة، دار العودة_ بیروت. لبنان.

کوهن، جان (۱۹۸۶)، بنية اللغة الشعرية، ت: محمد الوالي و محمد العمري، ط 1، دار توبقال للنشر، الدار البيضاء، المغرب.

جلودي، خليجة و دريدي، عائشة (2016)، جماليات الانزياح في قصيدة لا أريد لهذه القصيدة أن تنتهي _ لمحمود درويش، رسالة ماجستير، كلية الاداب واللغات، قسم اللغة و الادب العربي، جامعة البويرة، الجزائر.

پهراویز:

شاعیر، ناوی " مه لا حهسه ن کوری سؤفی عهبدولحهسه ن کوری محهمهد کوری کویخا رۆسته می زهنگنه " یه. که نازناوی (نهوچی) بۆخۆی ههلبژاردوه، له سالی (۱۹۰۰ز) له شاری (سهقزی) خۆرهلای کوردستان له دایک بوه، له سالی (۱۹۲۶ز) به فهقییه تی دیته باشوری کوردستان و له دهقهری گهرمیان ماوتهوه و نهگهراوتهوه، له سالی (۱۹۶۶ز) له شاری (خورماتو) کۆچی دواپی کردوه. (کاکهیی، ۲۰۱۰: ۸).